

Cinsiyet Farklarının İnşasında ve Bu Farkların Aşılmasında Cinsiyet İfadesinin Rolü

MERAL GEZİCİ-YALÇIN¹ & VEYSİ TANRİVERDİ²

¹ Asst. Prof. Dr., Abant İzzet Baysal University, Department of Psychology

² Research Assistant, Abant İzzet Baysal University, Department of Psychology

Özet

Bu yazının amacı, cinsiyet ifadesi kavramını ele almak, bunun yanı sıra cinsiyet farklarının inşasında ve bu farkların aşılmasında cinsiyet ifadesinin rolünü tartışmaktır. Cinsiyet ifadesi, bireyin kendini cinsiyet vasıtasıyla dışavurma biçimidir. Bu dışavurum, giyim ve konuşma tarzı, saç kesimi, mimik ve jestler gibi cinsiyetlendirilmiş bedenlerin edimleri vasıtasıyla gerçekleşir. Alanyazında oldukça sınırlı bir şekilde ele alınmış olan cinsiyet ifadesi kavramını tartıştığımız bu yazıda, öncelikle tarihsel belirlenimli cinsiyet edimi anlayışı özetlenmiş, daha sonra, bu kuramsal çerçeve ışığında cinsiyet şeması, cinsiyet kategorileri ve cinsiyet rolleri gibi sosyal psikoloji kuramları gözden geçirilmiş ve bunların cinsiyet ifadesiyle ilişkisi üzerinde durulmuştur. Sonraki bölümde, önyargılar, ayrımcılık ve olumsuz tutumlar sebebiyle belirli bir cinsiyetle uyumsuz olacak şekilde cinsiyeti dışavurmanın zorluğundan bahsedilmiş, ancak her şeye rağmen, cinsiyet ifadesinin çeşitlenmesinin iki cinsiyetli kategorilemeyi çeldireceği ve böylelikle cinsiyet kalıpyargılarını aşmaya katkıda bulunacağı savı ortaya atılmıştır. Bununla tutarlı bir şekilde, davranışsal nöroendokrinoloji ve sinirbilim araştırma bulgularının iki cinsiyetli sistemi desteklemediğinden bahsedilmiştir. Son olarak, cinsiyet ifadesinin Türkiye'deki zamansal ve mekânsal izi sürülerek politik etmenlerin önemi vurgulanmıştır. Gelecekte yapılacak araştırmalarda, cinsiyet ifadesinin hem cinsiyetten hem de cinsiyetle ilgili diğer değişkenlerden (cinsiyet kimliği, cinsiyet rolleri, vb.) ayrı bir şekilde incelenmesi önerilmiştir. Bu öneri doğrultusunda, gelecek çalışmalar için yol gösterici olabileceği düşünülen bazı sorulara yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cinsiyet İfadesi, Cinsiyet Edimi, Cinsiyet Farkları, Cinsiyet Kategorileri, Sosyal Psikoloji

The Role of Gender Expression on the Construction and Deconstruction of Gender Differences

Abstract

The aim of this paper is, first, to introduce the concept of gender expression, and second, to discuss its role on the construction and destruction of gender differences. Gender expression is a reflection of a person via gender. It is reflected via gendered bodily performatives such as, way of dressing and speech, hair style, mimics and gestures. To discuss gender expression, which has not been extensively focused on in the literature so far, first, Floyd's (2018) historically determined concept of gender performativity was shortly summarized. Then, social psychological theories such as gender schema, gender categorization, and gender roles were reviewed and their congruences with gender performativity were dwelled on. Furthermore, the difficulty in asserting gender-nonconforming gender expression due to prejudice, discrimination and negative attitudes was mentioned. Nevertheless, the assumption that diversity in gender expression can lead to transformation of gender binary and gender stereotypes was put forward. In this context, research on behavioral neuroendocrinology and neuroscience were referred to as not supporting the gender binary view. Finally, time-space tracks of gender expression in Turkey were traced, and the importance of political factors was attenuated. Gender expression is suggested to be investigated as an independent variable that is distinct from gender or other gender related variables (gender identity, gender roles, etc.). According to this suggestion, some leading questions for further studies were addressed.

Keywords: Gender Expression, Gender Performativity, Gender Differences, Gender Categories, Social Psychology

---

Corresponding Author / Sorumlu Yazar	MERAL GEZİCİ-YALÇIN Abant İzzet Baysal Üni. Fen-Edebiyat Fak. Psikoloji Böl. Gölköy/Bolu 14280
E-mail / E-posta	meralgezici@gmail.com
Manuscript Received / Gönderim Tarihi	January 15, 2020 / 15 Ocak 2020
Revised Manuscript Accepted / Kabul Tarihi	May 15, 2020 / 15 Mayıs 2020
To Cite This Article / Kaynak Göster	Gezici-Yalçın, M. & Tanriverdi, V. (2020). Cinsiyet farklarının inşasında ve bu farkların aşılmasında cinsiyet ifadesinin rolü. <i>ViraVerita E-Journal: Interdisciplinary Encounters</i> , 11, 82-114

Cinsiyet Farklarının İnşasında ve Bu Farkların Aşılmasında Cinsiyet İfadesinin Rolü

Giriş

Cinsiyet ifadesi (gender expression) bireyin kendini cinsiyet¹ vasıtasıyla dışavurma biçimidir (Morrow ve Messinger, 2006). Bu dışavurum, giyim tarzı, saç kesimi, konuşma biçimi, mimik ve jestler gibi cinsiyetlendirilmiş bedenlerin edimleri vasıtasıyla gerçekleşir. Tüm cinsiyet edimleri (gender performativity; Butler, 1990) gibi bedensel edimler de toplumsal normların etkisi altındadır; iki cinsiyetin bedensel dışavurumunun birbirinden farklı olması toplumsal olarak beklenir, teşvik edilir veya cezalandırılır. Edimin normatif karakteri, edimi bedenleştiren, aktaran ve inşa eden öznenin toplumsal beklentiye dair bilgisinin varlığından kaynaklanır ve edimsel özne vasıflı emek vasıtasıyla yaratıcı tekrarlarla inşa edilir (Floyd, 2018). Buradan hareketle, bedenin görünüşünün veya bireyin kendini dışavurma biçiminin –Haraway’e (1997) göre “maddi-göstergesel” pratikler— cinsiyetin fizyolojisiyle değil onun imgelenmesi (zihinsel), sembolleştirilmesi (dil ve kültür) ve edimselliğiyle ilişkili olduğu, dolayısıyla cinsiyet ediminde (Butler, 1990) ve cinsel farklarının inşasında (Direk, 2018) cinsiyet ifadesinin önemli bir role sahip olduğu ileri sürülebilir. Bu savımızı tartışmak üzere bu yazıda, bir yandan cinsiyet edimi kavramını eleştirel ve diyalektik bir şekilde ele alan Floyd’un (2018) tarihsel bakış açısı esas alınmış, diğer yandan da sosyal psikoloji alanyazını bu kuramsal çerçeve ışığında gözden geçirilmiştir. Tartışmamızın dayandığı kuramsal çerçeveyi açık etmesi bakımından, öncelikle arzu ve cinsiyet arasındaki ilişkinin tarihselliğinden ve buna bağlı olarak farklılaşan cinsiyet rejimlerinden bahsetmek yerinde olacaktır.

1. Arzunun Şeyleşmesi ve Cinsiyet Rejimleri

Cinsiyet farklılıkları nereden kaynaklanır? Bu soruya, felsefi, psikanalitik, feminist, kuir (queer) gibi çeşitli epistemolojiler çerçevesinde yanıtlar vermek mümkün. Örneğin, cinsiyet konusuna felsefi bir problem olarak yaklaşan Direk (2018), arzunun cinsel farkın inşasında oynadığı rolü sorunsallaştırır. Cinsiyetin epistemolojik bir matris içerisinde faaliyet gösterdiğini ileri süren Butler (1990) da cinsiyetin arzuyu varsaydığını ileri sürer. Cinsiyetin arzu tarafından inşa edildiğini savunan bu görüşe göre, arzu cinsiyetin başlangıcı ve sonucudur: “Erkeklik ve

kadınlığı [Butler'ın yaptığı gibi] edimleştirmek, belirli bir cinsiyetten bir nesneyi arzulama edimi"ni öncelemektir, dolayısıyla, en başından itibaren cinsiyet, her adımda yasaklı nesnelereⁱⁱ herhangi bir arzuyla arasına mesafe koyma ve onu inkâr etme edimidir (Floyd, 2018, s. 106). Burada cinsiyet, kabul edilen ve yasaklanan arzular ile kabul edilen ve yasaklanan nesnelere koşulları içerisinde tanımlanır. Cinsiyet kimliğinin (gender identity)ⁱⁱⁱ edimsel inkârla inşa edildiğini ileri süren bu anlayışa göre, arzu ve cinsiyet arasındaki ilişkinin nasıl ele alınacağı önemli bir sorudur. Bu açıdan, Floyd'un (2018) aşağıda özetlenen görüşleri açımlayıcıdır.

Lukács'ın (1923/1998) Tarih ve Sınıf Bilinci'ndeki görüşlerini Butler'ın (1990) cinsiyet edimi anlayışıyla buluşturan Floyd (2018), arzu ve cinsiyet arasındaki ilişkiyi incelediği kitabında bu ilişkinin sermayeden bağımsız olmadığını, sermaye ve cinsiyetin karşılıklı olarak birbirini inşa ettiğini ve bu inşanın tarihsel belirlenimli olduğunu ileri sürer. Başka bir anlatımla, arzu ve cinsiyet arasındaki ilişki, bir yandan tarihsel bir yaklaşımla, bir yandan da sermayenin dolaymlanan etkileri bağlamında ele alınır. Bunu yapmak için Floyd (2018), ondokuzuncu yüzyıl ve yirminci yüzyıl Kuzey Amerikasını karşılaştırarak farklı cinsiyet rejimlerinin izini sürer. Ondokuzuncu yüzyılda, bir üretim alanında bir araya gelen zanaatkârların, endüstri fabrikalarının yöneticilerinde olmayan bilgiye sahip olmaları vesilesiyle kendi kendilerini yönettiklerinden, sahip oldukları vasıf dolayısıyla kendi işlerinin ritminin kontrolünü ellerinde tuttuklarından bahseder. Bu dönemde erkeklik normu, bir taraftan emekçi erkek bedeninin kontrol yetkinliği, öteki taraftan, yönetimin artı değer oranlarını artırma çabaları karşısında, üretim sürecinin zamansallığı tarafından inşa edilir. Taylorizm döneminde ise zanaatkârlar bu kontrolü yitirir, bunun neticesinde erkekliğin vasıflı emeğinin yerini görece erkeksi vasıflı emek alır. Teknik bilginin hem öznesi olmak hem de birikimin giderek soyutlaşan zamansallığına tabi olmak, sermayeye tabi olmaktır ve bu tabiiyet erkeksi özelliklerle inşa edilir. Cisimleşmiş emekçi erkeklik normundan cisimleşmiş erkeksilik normuna geçiş, bir bağımsızlık alanından bağımlılık alanına doğru itilmedir.

Floyd'a (2018) göre, üretim ve toplumsal ilişkilerdeki bu değişim, cinsel arzu enerjisini sadece eril cinsiyete dair bir yetkinlik olarak gören ondokuzuncu yüzyıldaki cinsel bilginin fizyolojik rejiminden, cinsiyeti arzuya kıyasla ikinci plana atan ya da arzuya bağımlı kılan yirminci yüzyıl cinsel bilgi rejimine geçiştir. Diğer bir ifadeyle, bu değişim fiziksel erkeklikten (beden tasnifine dayalı cinsel bilgi rejiminden) edimsel erkeksiliğe (giderek evrenselleşen, soyutlaşan, şeyleşen cinsel arzu yetkinliği rejimine) geçiştir. Ondokuzuncu yüzyılın düzenleyici toplumsal cinsiyet bilgisi, erkek fizyolojisini yayılımcı fakat sınırlı bir cinsel enerjinin kapalı "sperm

ekonomisi” olarak temsil eder. Fizyolojik temellerle geliştirilen bu cinsel bilgi rejiminde, erkek bedenleri “arzu ekonomisine” göre, kadın bedenleri ise “üreme ekonomisine” göre faaliyet gösterir şekilde temsil edilir. Başka bir deyişle, erkek bedenler cinsel arzunun özneleri olarak temsil edilirken, kadın bedenler –ki üremenin özneleridir– cinsel arzunun nesnelere indirgenir.^{iv} Arzuladığı cinsel nesneden bağımsız olarak etkin cinsel edimsellik sergileyen kadınların erkek fizyolojisinden pay aldığı düşünülürken, erkekleri arzulayan erkeklerin kadın fizyolojisinden pay aldığı (homoseksüel^v edimler içindeki edilgen partner olduğu) varsayılır. Homoseksüel erkeğin kadını atfedilen cinsel edimselliğinin sınırlandırılması için erkek samimiyetinin (evrenselleştirilmiş bir homoerotizmin) denetlenmesi gereği duyulur. Böylelikle görünüşünün veya davranışının ne kadar erkeksi olduğu fark etmeksizin fizyolojisiyle değil edimselliği ile karakterize olan homoseksüel cinselliği heteroseksüel erkeksilik için tehdit edici görülmeye başlanır. Sonuç itibarıyla, Floyd’a (2018) göre, arzunun şeyleşmesi (reification)^{vi} toplumsal cinsiyetin şeyleşmesini zorunlu kılmıştır.

Erkeklik (manhood) ve erkeksilik (masculinity) arasındaki hem kavramsal hem de tarihsel ayrıma işaret eden Floyd’a (2018) göre, erkeklik ondokuzuncu yüzyılda erkek bedeninin epistemolojik bir şekilde normalleştirilmesidir, yetişkin erkeklerin kazanması beklenen bağımsızlık, ahlâk ve özyönetimi imler. Bu yüzyılda, erkekten olgunlaştıkça cinsel dürtülerine hâkim olmayı öğrenmesi beklenir, dolayısıyla, erkeğin karşıtı kadınlık değil, toyluktur. Ondokuzuncu yüzyılın erkeklik temsili yerini yirminci yüzyılda erkeksilik temsiline bırakır (erkeklik ve erkeksilik ayrımı için ayrıca bkz. Edley, 2017). Artık erkeksilik, üretimdeki süreçle bağılı olarak davranışsal niteliklerle ve tavırlarla edimselleşmiştir. Bu edimin kendisinden uzak tuttuğu şey ise kadınlıktır. Başka bir anlatımla, “sperm ekonomisini” ve “üreme/anaçlık ekonomisini” tamamen tezat bir şekilde konumlandıran, böylece erkek ve kadın arasında herhangi bir karşılaştırma standardını imkânsız hale getiren ondokuzuncu yüzyıl cinsiyet rejimine karşı, yirminci yüzyıl cinsiyet rejimi erkeksiliği ve kadınlığı birbiriyle ilişkileri içinde tanımlar. Erkeksilik ve kadınlık açık ve ölçülebilir davranışlar (sporda başarılı olmaktan homoseksüelliğin davranışsal işaretlerini bulmaya kadar geniş bir yelpaze) bağlamında tanımlanan bir norm haline gelir. Öte yandan, erkeksiliğin ve kadınlığın tekrarlı edimi, ontolojik bir illüzyona da yol açar (bireyler kadın veya erkek olarak davrandığı için iki farklı doğal ve özel cinsiyet kategorisi olduğu fikri gelişir; bkz. Butler, 1990).

2. Cinsiyet Edimi ve Sosyal Psikoloji Kuramlarına Bakış

Psikoloji araştırmaları ve uygulamaları, ilk kez ayrı bir disiplin olarak oluştuğu 1800'lerden itibaren insanların iki cinsiyet kategorisinden birinde yer aldığı (dimorfik) görüşüne dayanır (Hyde, Rebecca, Joel, Charlotte ve van Anders, 2019; nceki dönemlerde kadın bedeninin erkek bedeninin aşağı bir versiyonu olduğu şeklindeki tek cinsiyetli görüş için bkz. Lacquer, 1990). Ondokuzuncu yüzyıl psikoloji biliminin iki cinsiyetli bu yaklaşımı, yukarıda bahsedilen ondokuzuncu yüzyıl cinsiyet rejimi (Floyd, 2018) anlayışını da yansıtır. 1930'lara gelindiğinde ise yirminci yüzyıl cinsiyet bilgi rejimi (Floyd, 2018) anlayışıyla uyumlu olacak şekilde psikolojik erkeksilik ve kadınsılık kavramlarının ortaya atıldığı (Terman ve Miles, 1936) ancak dimorfik görüşün bu yüzyılda da egemenliğini koruduğu görülür. Buna göre, erkeksilikle kadınsılık birbirine zıt kutupları temsil eder, tüm bireyler doğuştan belli bir cinsiyet kategorisinde yer alır ve bu durum değişmeden kalır. Geleneksel görüşün bipolar bir şekilde konumlandırığı bu erkeksilik ve kadınsılık anlayışı ancak yıllar sonra eldirilir. 1970'lerden itibaren bireylerin eşzamanlı olarak hem erkeksi hem de kadınsı özelliklere (traits) sahip olabildiği (psikolojik androjeni) ve bunun da nadir bir durum olmadığı belirtilir (bkz. Bem, 1974, 1981).^{vii} Ancak tüm zgnlyđne rağmen, androjeni çalışmaları geleneksel bir kavramsallaştırmayı sürdürür: Girişimci, baskın gibi özellikler erkeksi; bağımlı, duyarlı olmak gibi özellikler ise kadınsı olarak ele alınır (eleştiriler için bkz. Lorenzi-Cioldi, 1996).^{viii} Dolayısıyla, aşkın bir androjeni kavramı sadece bir metafor olarak kalır (Warren, 1982). Lorenzi-Cioldi (1996), bu nedenle androjeni kavramını, Serge Moscovici'nin (1988) nerdiği doğrultuda yapı-sökümüne uğratıp yeniden kurmak (de-objectification ve re-objectification) gerektiğini belirtir.

Kişilik zellikleri (rn., bağımsız veya ilişkisel) gibi rol davranışlarının (rn., geçim sağlayıcı veya ev işçisi), mesleklerin (rn., mühendis veya hemşire) ve fiziksel görünüşün (rn., kaslı veya ince çeneli) de kadınlarda ve erkeklerde farklı olması toplumsal olarak beklenir (Deaux, 1984; Deaux ve Laurie, 1984). Erkekler erkeksi rollere ve erkeksi bir görüntüye, kadınlarsa kadınsı rollere ve kadınsı bir görüntüye göre kategorilenir (Kite ve Deaux, 1986; 1987). Butler (1990) da bireylerin kadın veya erkek olarak davranmalarının toplumsal olarak beklendiğini, bunun neticesinde kadınlık ve erkeklik kategorilerinin ortaya çıktığını, bu iki cinsiyetli edimin de iki farklı doğal ve özsel cinsiyet kategorisi olduğu fikrine (yanılsamasına da denilebilir) yol açtığını ileri sürer. Bu çerçevede bakıldığında, kategorileme ve cinsiyet edimi bakış açılarının dayandıkları paradigmalardan^{ix} birbirini dışlamadığı söylenebilir. Çünkü iki görüş de sosyal inşacı bir

paradigmaya dayanır: Cinsiyetin biyolojik yönleri vardır ancak cinsiyetin doğuştan getirilen bir özü yoktur, kalıtsal bir kimlik değildir, cinsiyet kategorileri (ve kategorilerin içerikleri) de cinsiyet edimleri gibi tarihsel ve bağlamsaldır (bkz. Deaux ve Major, 1987). Bu bakış açısı, cinsiyet edimlerinin tarihselliği (Floyd, 2018) görüşüyle olduğu kadar zihnin sosyo-tarihsel boyutu olduğunu savunan görüşle de uyumludur (öznel zihin ve nesnel zihin arasındaki ilişkiler için bkz. Teo, 2001).

Bunun da ötesinde, kategorileme ve edim bakış açılarının birbirini tamamlayıcı süreçlere işaret ettiği de söylenebilir. Kategorilemeyi benimseyen araştırmacılar^x (örn., Deaux, 1984; Skevington ve Baker, 1989) cinsiyetin imgesel (imaginary) süreçlerle; cinsiyet edimini savunanlar (örn., Butler, 1990; Floyd, 2018) ise cinsiyetin sembolik süreçlerle (dil, söylem, kültür) ve edimlerle (davranışlarla) kurulduğunu ileri sürerler. Bunların birbirini tamamlayıcı süreçler olduğu, düşünümsel (reflective) yaklaşım benimsendiğinde ve yorumsayıcı (hermeneutic) beceriler devreye sokulduğunda (bkz. Teo, 2011) daha da iyi görülebilir.^{xi} Kaldı ki örneğin hegemonik erkekliğin imgesel, söylemsel ve edimsel pratikler vasıtasıyla müzakere edilerek kurulduğu (örn. Wetherell ve Edley, 1999); erkekliğin inşasında söylemsel ve edimsel süreçlerin yanısıra kategorileme ve kimlik süreçlerinin de rol oynadığı görgül araştırmalarla gösterilmiştir (Edley ve Wetherell, 1995). Connell ve Messerschmidt (2005) de erkekliğin hem söylemsel hem de söylemsel olmayan pratikler (ücretli emek, ev içi emeği, çocuk bakımı, şiddet, cinsellik gibi) içinde kurulduğunu ileri sürer. Buradan hareketle, söylemsel olan veya olmayan edimler ile insan zihni ve toplumsallığı arasındaki ilişki (Teo, 2001) kurulduğunda, cinsiyet olgusunun bütünlüğünün (totaliät) analiz edilmesinin mümkün olacağı söylenebilir. İnsanın doğal olduğu kadar toplumsal ve tarihsel bir varlık (yaşamın bütünselliği) olduğunu ileri süren Marx ve Dilthey'in önermelerinde olduğu gibi (bkz. Teo, 2001).

Bu noktada belirtilmesi gereken diğer önemli bir husus, kategorileme sürecinin deşillenebilir olduğudur (de-categorization; bkz. Voci, 2010). Başka bir anlatımla, belirli koşullar altında herhangi bir kişi, belirli bir kategorinin üyesi (tipik bir temsilcisi) olarak değil, kendine has özellikleri olan bir özne olarak algılanabilir. Bu zihinsel süreç, görgül araştırma bulgularıyla desteklenmiştir (örn. Steffens, Niedlich, Kachel ve Methner, 2016). Bu bulgularla birlikte, cinsiyet kategorilerinin deşillenebilir olduğu yönündeki felsefi önermeler (kuir kuramlar da kategorisizleşme yönünde önermeler ileri sürer, bkz. Yardımcı ve Güçlü, 2013) yeniden vurgulanmış olur. Butler (1990) cinsiyetin deşillenme sürecini, cinsiyet edimi deşişirse cinsiyet de deşişir şeklinde ifade eder (iki cinsiyetli anlayışın çeldirileceği şeklinde de okunabilir), ancak

ara süreçlere dair herhangi bir betimleme yapmaz. Oysa ara süreçlerden birinin kategorileme olduğunu ileri sürmek makul bir varsayımdır. Çünkü, kategoriler ve onların içerikleri, edimler vasıtasıyla (yeniden) inşa edilirler ve kültürle etkileşim vasıtasıyla müzakere edilirler (negotiation).

Cinsiyet edimi görüşü, yine bir sosyal psikoloji kuramı olan Sosyal Rol Kuramı'nın (Eagly, 1987; Eagly ve Wood, 1999, 2012, 2013) önermeleri çerçevesinde de ele alınabilir. Bu kurama göre, faillik (agency) ile ilişkisellik (communal) birbirinden farklıdır (ayrıca bkz. Bakan, 1966; Parsons ve Bale, 1955). Faillik, başarı yönelimli, girişken, özerk olma gibi özellikleri içerirken; ilişkisellik, başkalarını gözetme (bakım, yardım da dahil), duygusal duyarlılık ve ilişki kurma (sosyallik, sevecenlik) gibi özellikleri kapsar (Eagly ve Wood, 2012). Bu özelliklerin belirli bir cinsiyetle ilişkilendirilerek sürekli bir edim haline gelmesi (tekrarlanan roller) neticesinde kadınların ve erkeklerin birbirlerinden tamamen farklı oldukları inancı gelişir. Erkeklerin fail, kadınların ise daha ilişkiyel olduğu kalıpyargıları oluşur (Eagly ve Wood, 2013). Cinsiyet kalıpyargıları da tıpkı edimin normatif karaktere sahip olması (Butler, 1990; Floyd, 2018) gibi hem betimleyici hem de buyurucudur: Kadınların ve erkeklerin nasıl olduğunu betimlemekle kalmaz, nasıl olması gerektiğini de imler (toplumsal normların ketleyici/teşvik edici özellikleri için bkz. Butler, 1990). “Kadınların şefkatli”, “erkeklerin güçlü” olması toplumsal olarak beklenir (Burgess ve Borgida, 1999; Prentice ve Carranza, 2002).

Cinsiyet Rol Kuramı'nın temel önermesine göre cinsiyet rol davranışları (tekrarlanan edimler) değiştikçe, cinsiyet kalıpyargıları da değişir. Ev işçiliği (domestic labor) ve çocuk bakımı gibi rollerin erkekler tarafından daha fazla üstlenilmesiyle, karar verici pozisyonlarda ise kadınların daha fazla yer almasıyla cinsiyet kalıpyargılarının değişebileceğini ileri süren Eagly ve Wood'un (2012) bu yöndeki önermesi daha da geliştirilebilir. Çünkü her ne kadar rollerin çeşitlendirilmesi, çoklu kategorilemeleri beraberinde getirebilse de rollerin ve buna bağlı olarak kalıpyargıların bu şekilde değişmesi, iki cinsiyetli matrisin dışına çıkılması anlamını taşımaz. Floyd'un (2018) analizinde ortaya koyduğu cinsiyet ve sermaye arasındaki ilişkiler ve bunun cinsiyetin edimleşmesindeki rolü gözetildiğinde, iki cinsiyetli matrisin dışına çıkmanın güçlüğü daha da iyi anlaşılacaktır. Nitekim, endüstri sonrası toplumlarda kadınlar artan oranlarda iş piyasasına dâhil olmuştur ancak kadınlardan ve erkeklerden beklentilerde önemli bir değişiklik gerçekleşmemiştir: Erkeklerden yüksek statü, güç (hem fiziksel güç hem iktidar anlamında) ve yetkinlik; kadınlardan ise sıcaklık gibi kişilerarası ilişkiler için gerekli becerileri göstermesi yönündeki beklentiler devam eder (Eagly ve Wood, 2012; yetkinlik ve sıcaklık kalıpyargıları için

bkz. Fiske ve Stevens, 1993; Fiske, Cuddy, Glick ve Xu, 2002). Hatta meslekler erkeksi ve kadınsı olarak etiketlenir; kadınsı olarak etiketlenen mesleklere erkeklerin yakışmadığı düşünülür (Isacco ve Morse, 2015), erkeksi mesleklere yönelen kadınlar ayrımcılıkla karşılaşır (Jetten, Branscombe, Iyer ve Asai, 2013). Cinsiyet kalıpyargılarının cinsiyetler arasındaki güç ilişkilerinin meşrulaştırılması işlevine sahip olduğu (Pratto ve Pitpitan, 2008) göz önünde bulundurulduğunda, rol-kalıpyargı ilişkisinde ortaya atılan dönüştürücü sürecin sınırlılıkları daha iyi görülebilir. Öte yandan, rollerin değişmesinin neticesinde kalıpyargıların değişeceği yönündeki Cinsiyet Rol Kuramı'nın önermesi (Kalıpyargı İçerik Modeli'ne göre ise cinsiyet kalıpyargıları cinsiyete özgü davranışları hem ortaya çıkarır hem de sürmesine katkıda bulunur), kalıpyargıların değişmesinin de kategorilerin içeriklerini değiştirebileceği, bu dolaylılamaların da iki cinsiyetli matrisinin çeldirilmesine katkıda bulunabileceği yönünde bir akıl yürütmeyi de dışlamaz. Nitekim aşağıda aktarılan bulgular bu akıl yürütmenin makul olduğuna işaret eder.

3. Cinsiyet Dimorfizmi

Cinsiyet ediminin değişmesiyle cinsiyet kalıpyargılarının/kategorilerinin değişmesi arasındaki ilişkiyi destekleyici nitelikteki bulgular, ilgi çekici bir şekilde davranışsal nöroendokrinoloji alanından gelir. İlgi çekici bulmamızın nedeni, biyolojik süreçlerin sabit olduğunun düşünülmesidir. Oysa hormonlarla sosyal davranışlar arasındaki ilişkinin karşılıklı (recursive) olduğu ve bu ilişkinin sosyal bağlamdan etkilendiği son dönemde yapılan çeşitli araştırmalarla ortaya konmuştur (örn. van Anders, Goldey ve Kuo, 2011). Örneğin, eşleri hamile olan baba adaylarında testosteron düzeyinin düştüğü, bunun babanın ebeveyn davranışını yordadığı (Gettler, McDade, Feranil, Kuzawa, 2011; Saxbe vd., 2017), ebeveyn davranışının ise erkeklerdeki testosteron hormonunu düşürdüğü (van Anders, Tolman ve Volling, 2012) gösterilmiştir. Buna ek olarak, kadınlardaki hamilelik veya yumurtlama gibi dönemlerde iki cinsiyetli sistemin yıkıldığı ifade edilir. Hamile olmayan kadınlarla erkeklerin östradil ve progesteron hormon seviyelerinin birbirine çok yakın olduğu (örn. van Anders, 2010), bu iki gruptaki bireylerin ise hamile kadınlardan ayrıştığı gösterilmiştir (bkz. Hyde vd., 2019). Bu bulgulardan hareket edildiğinde, cinsiyet hormonlarının (gonadal hormones) hem kadınlarda hem de erkeklerde bulunduğu, ancak bunlar arasındaki farkların sanılanın aksine iki cinsiyet sistemini destekler nitelikte olmadığı görülür. Erkeklerdeki testosteron hormon düzeyi kadınlara kıyasla daha yüksek olsa da, bu hormon açısından erkeklerin dağılımı ve kadınların

dağılımı büyük ölçüde örtüşür (örn. Liening, Stanton, Saini ve Schultheiss, 2010; van Anders, 2010).

Tüm bu bulgulara ek olarak, sinirbilim çalışmaları da geleneksel olarak kabul edilen kadın beyni ve erkek beyni ayrımını ortadan kaldıracak nitelikte veriler sunar. Kadın beyni ile erkek beyninin yapısı arasında farklar bulunsa (örn. Ruigrok vd., 2014) da, kadınların ve erkeklerin dağılımları karşılaştırıldığında, beyin yapılarının büyük oranda benzediği, cinsiyet-çevre etkileşiminin içsel olarak tutarlı ve dimorfik değil aksine çok formlu (multimorphic) beyinler ortaya çıkardığı (bkz. Hyde vd., 2019), farklılıkların ise bağlamdan bağımsız olmadığı ve de zaman içinde değişebildiği (bkz. Joel ve McCarthy, 2017) gösterilmiştir. Cinsiyet-çevre etkileşiminin ortaya çıkardığı beyin mozaiği, birçok beyin bölgesinde (korteks, amigdala, beyincik, vb.), beyin özelliğinde (sinir hacmi, nörotransmitter sistem, vb.), bağlamda (çocuk yetiştirme, uyuşturucu kullanımı, vb.) ve yaşam evresinde (rahimden yetişkinliğe kadar) gözlenmiştir (derleme için bkz. Joel 2011, 2012). Joel ve arkadaşlarının (2015), 1400 insan beynini fMRI tekniği kullanarak incelediği çalışması da, kadın ve erkek beyni görüşü yerine beyin mozaiği görüşünü desteklemektedir.

Kişilik özellikleri, tutum, davranış gibi psikolojikler değişkenler açısından iki cinsiyet arasında gözlenen farklara gelince, insanların hem kadınsı (kadınlarda erkeklere kıyasla daha fazla gözlenen), hem erkeksi (erkeklerde kadınlara kıyasla daha fazla gözlenen) özelliklere sahip olduğu görgül olarak ortaya konmuştur (Joel vd., 2015). Ayrıca, matematik performansı, depresyon düzeyi, cinsellik^{xii} gibi cinsiyete özgü olduğu düşünülen alanlarda yapılan yüzlerce araştırma bulgusunun –ki milyonlarca katılımcının bulunduğu örneklem söz konusudur— meta-analizi, iki cinsiyet arasında dimorfik olmayan bir duruma işaret eder (Joel vd., 2015). Öyle ki alanyazındaki çelişkili bulguları anlamak için 1980’lerde gerçekleştirilen meta-analizlerin sonucu da cinsiyet farklılıklarının sadece belirli bağlamlarda, belirli davranışlar söz konusu olduğunda ortaya çıktığını ancak söz konusu farkların çalışmalarda elde edilen ortalamalar göz önünde bulundurulduğunda büyük olmadığını ortaya koyar (saldırgan davranış için bkz. Eagly ve Steffen, 1986; yardım etme için bkz. Eagly ve Crowley, 1986; grup performansı için bkz. Wood, 1987; yaşam doyumu için bkz. Wood, Rhodes ve Whelan, 1989).

Kültürel çalışmalarda da iki cinsiyet sisteminin gözlenmediği kültürlerden bahsedilir. Örneğin, Jackson (2000), Tayland kültüründe cinsellikle ilgili gözlenen yedi farklı kategoriden söz eder – ki bunların sadece dördü Batı kültürlerinde gözlenir. Tompkins (2015) de, Amerikalı yerliler arasında iki cinsiyetten daha fazla cinsiyet kategorisinin olduğunu ve birçok cinsiyet

ifadesinin gözlendiğini, ancak Avrupalı sömürgeciler tarafından kriminalize ve patolojize edilmek suretiyle iki cinsiyet anlayışının benimsetildiğini ifade eder. Çünkü, iki cinsiyetli anlayış, cinsiyetler arasındaki hiyerarşik ilişkinin sürdürülmesini (Pratto, 2015) ve kadının erkeğin yeniden üretiminin bir aracı olarak (eş ve anne) konumlandırılmasını (Butler, 1990) teşvik eder. Küresel toplumsal cinsiyet düzeninin (global gender order; Connell, 1998, 1995) sürmesi, erkeklerin sahip olduğu iktidarın ve ayrıcalıkların görünmez kılınmasına, başka bir deyişle, “normal” algılanmasına bağlıdır (Pratto ve Stewart, 2012). Cinsiyet, söylemsel olan ve olmayan edimler vasıtasıyla “gerçek” halini alır ve bu sözde “gerçeğin” dışına çıkanlar cezalandırılır.

4. Cinsiyet Edimi ve “Uyumsuzluğun” Cezalandırılması

Yukarıda kısaca özetlenen sosyal psikoloji kuramlarının ve bulgularının vurguladığı noktalardan biri, cinsiyet kalıpyargılarıyla uyumlu görünmeyen veya davranmayan (gender nonconforming) bireylerin olumsuz değerlendirildiği ve olumsuz tutumlarla karşılaştığıdır (Fiske ve Stevens, 1993). Butler’ın (1990) ifadesiyle söyleyecek olursak, bireyin cinsiyet edimi farklılaştırdığında yani toplumsal olarak beklenenin dışına çıktığında negatif tepkilerle karşılaşır ve cezalandırılır. İki cinsiyet kategorisinin aşılması, karıştırılması veya harmanlanması, cinsiyetin gerekliliklerinin reddedilmesi olarak görülür (Devor, 1989; Sedgwick, 1994). Cinsiyet yanlılığı (gender bias) olarak da adlandırılabilir bu durum, araştırma bulgularıyla da desteklenmiştir (Heilman, 1983, 2012; Eagly ve Karau, 2002; Schein, 1973, 2001). Örneğin, geleneksel olarak erkek mesleklerine yönelen kadınlara karşı ayrımcılık yapılır (Jetten vd., 2013). Bunun dışında, translara (Aypar ve Tanyaş, 2017; Özcan-Elçi, 2018) ve LGBTQ+ bireylere karşı sergilenen negatif tutumlar ve homofobik davranışlar (örn., Casey vd., 2019; Flowers ve Buston, 2001; Sakallı-Uğurlu ve Uğurlu, 2004; Şah, 2011, 2012), iş yerlerinde uygulanan ayrımcılık (Mishel, 2016; Özeren ve Aydın, 2016), nefret suçlarının hedefi haline getirme (Gerstenfeld, 2019) gibi pek çok örnek verilebilir.

Belirli bir cinsiyet kategorisi ile uyumlu davranmayan veya görünmeyen kişilerin genellikle homoseksüel olarak algılandığı ve bu nedenle homoseksüellere gösterilen olumsuz tutumlarla karşılaştığı ifade edilir (Herek, 1993; McCreary, 1994; McDonald ve Games, 1976). Benzer şekilde başka araştırmacılar da homoseksüellere yönelik olumsuz tutumların, homoseksüellerin cinsiyet kalıpyargılarıyla uyumlu olmamalarından kaynaklandığını belirtir (Kite ve Deaux, 1986; Laner ve Laner, 1979, 1980). Özellikle, cinsiyetçi insanlar, erkek şemasına

uymayan erkekleri gey; kadın şemasına uymayan kadınları ise lezbiyen olarak algılar (Bem, 1974). Heteroseksüel erkeklerle homoseksüel kadınların benzer ve erkeksi özellikler, homoseksüel erkeklerle heteroseksüel kadınların da benzer ve kadınsı özellikler sergilediği düşünülür (Kite ve Deaux, 1987). Bu bulgular, Floyd'un (2018), kadın bedenlerin cinsel arzunun nesnelere indirgenmesi olarak ifade ettiği ondokuzuncu yüzyıl cinsiyet bilgi rejimiyle örtüşür ve bu anlayışın halâ yaygın bir şekilde benimsendiğini gösterir: Kadınlar etkin bir cinsel aktiviteye sahip olduğunda erkek fizyolojisinden, erkekleri arzulayan erkekler ise kadın fizyolojisinden pay alanlar şeklinde (heteroseksüel matris) algılanır. Her ne kadar bu anlayış, feminist psikoloji (Unger ve Crawford, 2003; Wilkinson, 1997), LGBTQ (lezbiyen, gey, biseksüel, trans, queer) psikolojisi, eleştirel psikoloji, trans ve interseks aktivizmi (Hyde vd., 2019), erkeklik araştırmaları (örn., Connell, 1995) gibi eleştirel epistemolojiler ve hareketler (bkz. Clarke, Ellis, Peel ve Riggs, 2010) vasıtasıyla önemli oranda çeldirilmiş olsa da cinsiyetin iki kutuplu edimselliğine dair beklentiler ve bu edimi farklılaştıranların olumsuz tepkilerle karşılaşması halâ yaygın bir biçimde sürmektedir. Bunun nedeni, Butler'ın (1990) da belirttiği gibi, cinsiyet eşitsizliğine dayalı sistemin sürdürülmesinin ve yeniden üretilmesinin, kadınların erkeklerin yeniden üretim aracı (eş ve anne) olarak görülmesine dayanan zorunlu heteroseksüellik anlayışının sürdürülmesine bağlı olmasıdır. Bu şekildeki güç ilişkilerinin sürdürülmesi bir taraftan ketleyicidir (cinsiyet edimi farklı olanların baskılanması) diğer taraftan da teşvik edicidir (ikili heteronormatif cinsiyet ediminin teşvik edilmesi). İki cinsiyet sisteminin dışında bir "özne"lik talep etmek zorluklar içerir, çünkü öznenin oluşumu (öznenin kendini edimsel davranışlara çağırın yasaya dönmesi), yasayı öven bir tabi olma arzusunu ve vicdan biçimini (suçluluk) alan yasaya bağlılığı varsayar (Butler, 1990; ayrıca bkz. Foucault, 2005).

5. Kavramsal Bir Netlik İçin: Cinsiyet İfadesi Nedir?

Cinsiyet, birbiriyle ilişkili olan farklı yönlerin bir bütünüdür: Biyolojik cinsiyeti, cinsiyet kimliğini, cinsiyet rollerini, cinsiyet değerlendirmelerini ve cinsiyet sunumunu (gender presentation) içeren bir demettir (Tate, Youssef ve Bettergarcia, 2014). Tate ve arkadaşlarının (2014) kullandığı cinsiyet sunumu kavramı, bireyin kendini dışavurma biçimi olarak tanımlanan ve bu yazının odağını oluşturan cinsiyet ifadesi kavramıyla örtüşür. Cinsiyet ifadesi, bireyin dış görünüşüyle (örn., saç kesimi, giyim tarzı), ses tonuyla, konuşma biçimiyle ve beden diliyle (mimik ve jestler) ortaya koyduğu edimlerdir. Bireyin giyim tarzı, seçtiği renkler, takip ettiği

moda akımları da cinsiyet ifadesi açısından önemli ipuçları sağlar (Bullough ve Bullough, 1993). Bundan yola çıkarak, cinsiyet ifadesinin cinsiyet ediminin (Butler, 1990) önemli bir bileşeni olduğu söylenebilir, zira cinsiyet edimi belirli bir cinsiyet ifadesiyle gerçekleşir.

Bireyler, doğuştan sahip olduğu cinsiyetle uyumlu veya uyumsuz olacak şekilde kendini dış dünyaya yansıtabilir (APA, 2015), ayrıca bireyin cinsiyet ifadesi, sadece kadınsı (female-end) veya erkeksi (masculine-end) olmak zorunda değildir, bu ikisinin arasında kalan veya bunların dışına çıkan birden fazla seçeneği yansıtacak şekilde birey kendini ortaya koyabilir (bkz. Hyde vd., 2019). Başka bir anlatımla, bazı bireyler cinsiyet normlarıyla ve kalıpyargılarıyla uyumlu olacak şekilde davranırken, bazıları bunlarla uyumlu olmayan bir biçimde davranmaya, giyinmeye ve konuşmaya yönelebilir. Yani cinsiyet ifadesi açısından bireysel farklılıklar gözlenebilir – ki psikolojide vurgulanan bireysel farklılıkların çoğunlukla “iş bölümü ve sosyo-politik farklar tarafından belirlendiği” (Dilthey, 1957:237; ayrıca öznel zihin ve toplumsal zihin arasındaki ilişkiler için bkz. Teo, 2001) de göz ardı edilemez. Bu noktada, erkeksi ve kadınsı cinsiyet ifadelerinin nasıl norm haline geldiği üzerinde durmak ufuk açıcı olabilir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, öznenin oluşumu, öznenin kendini edimsel davranışlara çağırarak yasaya tabi olma arzusunun ve yasaya bağlılığı varsayar (Butler, 1990). Yasaya bağlılık suçluluk duygusuyla işlevselleşir ve özne bu şekilde tekrarlayan edimlerle yani aktarımsal vasıflı emekle^{xiii} inşa edilir (Floyd, 2018). Butler’ın (1990) edimsel özneyi emeğin yeniden üretiminden ve dolayısıyla sermayeden yalıtıldığını, bu nedenle vasıflı emek türünün bir nevi boşlukta faal olduğunu belirten Floyd’a (2018) göre, erkeksileştirici ve kadınsılaştırıcı vasıflar, üretimden dolayısıyla tüketimden bağımsız değildir ve bu vasıflar insanın hem üretimin hem de tüketimin nesnesi haline gelmesi vasıtasıyla kazanılır. Somutlamak gerekirse, spor, vücut geliştirme, diksiyon eğitimi, boş zaman aktiviteleri, cinsiyete özgü dergiler, kişisel gelişim kitapları, vb. erkeksiliğin ve kadınsılığın edimsel vasıflı emeğini tüketimle dolayımaya sokar. Bu şekilde bilginin tüketilmesi yoluyla öznellik inşa edilir ve bu inşa aynı zamanda tarihseldir. Örneğin, erkeksilik edimi için önem kazanan arabalar ancak onların kitlesel ölçüde üretildiği Fordist dönemle başlar, erkeksilik ve araba kullanımı arasındaki ilişki önceki tarihsel dönemlerde kurulmamıştır. Dolayısıyla, cinsiyetin edimselliği tarihsel belirlenimlidir. Belirli tarihsel konumlarda üretim-tüketim döngüsü değiştikçe, cinsiyet normları da bu döngü içinde değişime uğrar.

Yirminci yüzyılın başındaki edimsel, aktarımsal erkeksilik, ondokuzuncu yüzyıla ait işçi sınıfı ve orta sınıf erkeklik normuyla (bu yüzyılda erkeklik normu bedene içkindir) karşıtlık içinde ve beden seviyesinde düzenlenmiştir; kadınlar, yerliler, göçmenler gibi bedenleştirilmiş ötekiler,

bedensel yetkinliği kendinden menkul gören Beyaz erkeksiliğin gözünde toplumsal otonomiden yoksun olarak kavranmıştır. Dolayısıyla, erkeksilik cinsel belirlenimli olduğu kadar ırksal belirlenimlidir de. Aynı zamanda vasıflı erkek özne, tüketimin (tüketim anı, erkek olmanın ne anlama geldiğinin tutarlı bir tanımının geliştirildiği bir meydana dönüşür) yoğun bir biçimde yönetimiyle dolayım kazanmış ve emekçi erkek vasıfsızlaştırmanın tehdidi altında kalmıştır^{xiv}. Çünkü vasıflı işçilerin yerini, vasıfsız veya yarı vasıflı işçiler (özellikle göçmenler) alabilir olmuştur. Bu noktada, Connell'in (1995) erkeklik kavramsallaştırması, bir yandan kültüre özgü bir yandan da bağlamsal etmenlere göre değişebilen çoklu erkeklikleri ele alması bakımından önem arz eder. Bu kuramsal çerçevelerden hareketle, bir sonraki bölümde Türkiye'de cinsiyet ifadesinin (bedensel cinsiyet edimi de denebilir) tarihsel belirlenimli izleri sürülmeye çalışılmıştır.

6. Türkiye'de Cinsiyet İfadesinin İzini Sürmek

Cinsiyet ifadesinin tarihsel izi sürüldüğünde, Türkiye'de önemli dönüşümlere uğradığı söylenebilir. Floyd'un (2018) ileri sürdüğu sermaye ve cinsiyet arasındaki ilişkiler göz önünde bulundurulduğunda, kadınsılığın ve erkeksiliğin katı bir biçimde ayrıştığı üstelik bunun sınıfsal kesişenin de olduğu görülebilir. Çok basitleştirerek söyleyecek olursak, Cumhuriyet öncesinde saray (ve çevresi), bürokrasi, ticaret erbapları, köylüler gibi farklı sınıfsal ve toplumsal tabakalar arasında da kadınsı ve erkeksi cinsiyet ifadeleri farklılık arz eder. Cinsiyetin dışavurumunda önemli bir role sahip olan giysiler, Osmanlı'da sosyal statünün göstergesi olduklarından aynı zamanda politik öneme de sahiptir: Kıyafetin rengi, deseni ve modeli farklı din ve meslek gruplarının ve sınıfların ayırt edilmesi amacına hizmet eder (Goodwin, 1997; Turan, 2005), bu nedenle giyim-kuşam reformlarla düzenlenir. Örneğin, ondokuzuncu yüzyılda memurları Avrupa'dakine benzer takımlar giymeye zorlayan yönetmelikler çıkarılır (van Os, 2002), 1828 yılında kavuğun yerine fes geçer, Tanzimat Fermanı (1839) ile önce asker giysilerinde sonra sivil erkek kıyafetlerinde reformlar yapılır (Koç ve Koca, 2009).

Ondokuzuncu yüzyıl İstanbul Beyefendisi, kolalı ve yüksek yakalı beyaz gömlek, işlemeli yelek, siyah topuklu potin ve püsküllü kırmızı fes giyer, kırmızı kuşak ve papyon bağlar ve baston kullanır (Koç ve Koca, 2009). Batılı kıyafetlerin toplumsal yapıya uymaması neticesinde bazı değişiklikler de yapılır; Abdülmecit zamanında siviller ve memurlar için Avrupalı erkeklerin kullandığı "redingot" (kravatlı ve kolalı yakalı Frenk gömleği ile giyilen Avrupalı kisvesi) kullanımı zorunlu tutulur, daha sonra bu kıyafet "istanbulin" (redingottan farkı, göğsünün tamamen

kapalı olması, kolalı gömlek, yaka ve kravata gerek kalmamasıdır) olarak revize edilir (Meriç, 2007). Yakup Kadri Karaosmanoğlu (1922/1987, s. 10), ilk romanı olan Kiralık Konak'ta bunu şöyle anlatır:

İstanbul'da iki devir oldu: Biri istanbulin, diğeri redingot devri... Osmanlılar hiçbir zaman bu redingot devrindeki kadar zarif, temiz ve kibar olmadılar. Tanzimat-ı Hayriye'nin en büyük eseri, istanbulinli İstanbul efendisidir. Bu kıyafet dünyaya yeni bir insan tipi çıkardı ve Türkler bu kıyafet içinde ilk defa olarak vahşi Asya ile haşin Avrupa'nın arasında gayet hususi yeni bir millet gibi göründü.

Bu döneme damgasını vuran erkeksilik anlayışı, Floyd'un (2018) belirttiği gibi, erkeksiliğin edimsel vasıflı emeğini tüketimle dolayımına sokan bir süreçle inşa edilir. Kıyafet, ayakkabı, fes tüketimi ile dolayımın erkeksiliktir bu. Tüketim anı, erkek olmanın ne anlama geldiğinin müzakere edildiği bir meydana dönüşür. Ayrıca, erkeksi cinsiyet ifadesinin değişmesi, yeni erkeksiliği tanımlamakla kalmaz, aynı zamanda erkeksiliğe dair yeni bir edimsel beklenti (norm) de yaratır: Zarif, kibar ve medeni erkeksilik. Bu, Butler'daki (1990) edimin normatif karakteridir. Bir erkeğin nasıl giyinmesi ve davranması gerektiği, tarihsel ve kültürel olarak değişmiş, bu da erkeksi kişilik özelliklerinin yeniden müzakere edilmesine yol vermiştir. Cinsiyet ifadesinin değişmesi beraberinde cinsiyet kalıpyargılarının (kategorilerin içeriklerinin) değişmesini getirmiştir.

Kadınların cinsiyet ifadesi açısından da benzer bir durum söz konusudur. Osmanlı'da kadın kıyafetleri kadının bedensel uzuvlarını örtmeye yöneliktir ancak bu konuda da Müslüman kadınlar ve gayri-Müslimler arasında farklar göze çarpar. Ondokuzuncu yüzyılda İstanbul'da yaşayan kadınların durumunu anlatan bir seyahatnamede "Rumlar ile Frenklerin yüzleri açık, Yahudilerle Ermenilerin yarısı örtülü, Türkler ise yalnızca gözlerini açıkta bırakıyor" (Fontmagne, 1977, s. 243) yazılıdır. Kadın cinsiyet ifadesi de renkler ve kıyafet tarzlarıyla cisimleşir. İstanbul'daki kadınlar elbise, çarşaf, entari ve ferace giyinip hotoz, peçe veya yaşmak takarken; Anadolu'daki kadınlar sade ve kapalı giyim kuşamının yanında farklı bir tesettür olan mahreme kullanmıştır (bkz. Düğer, 2015). Ayrıca, dönemsel uygulamaların farklılaştığı da görülür. Örneğin, II. Abdülhamit döneminde ferace yasaklanmış yerine çarşaf getirilmiş, daha sonra güvenlik nedeniyle tekrar feraceye dönmüştür (Davis, 2009).

Genel olarak kadın giysilerinde erkek giysilerindeki Batılılaşma eğiliminin aksine geleneksel çizgiler korunmuş, kadınlara Batı tipi giyinme zorunluluğu getirilmemiş ancak

İstanbullu kadınlar o yıllarda çıkarılmaya başlanan moda dergilerini takip ederek kendi kıyafetlerini dikmeye ve “hanımefendi” bir görüntü kazanmaya çalışmıştır (Koç ve Koca, 2009). Bu dönemde Ermeni ve Rum terziler, saray ve konaklara giderek Avrupa modasına (özellikle Paris) uygun elbiseler dikmiştir (Tezcan, 1988). Giysilerdeki değişim, isimlerdeki ve davranışlardaki değişimlerle beraber ilerlemiştir (Saz, 1958; akt. Koç ve Koca, 2009). Tekrar Floyd’a (2018) dönecek olursak, boş zaman aktivitelerinin, moda dergilerinin kadınsılık ifadesindeki önemi daha iyi kavranabilir: Cinsiyet edimi tüketimle dolayımlanmış ve kadınlar “hanımefendi” bir cinsiyet ifadesi edinmek için vasıflı emek harcamıştır.

Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında ve yirminci yüzyılın başlarında Avrupa (Paris) ve doğu modaları (Suriye, Mısır) harmanlanarak kullanılmış; Mısırlı paşalar ve ailelerinin İstanbul’a yerleşmesi vesilesiyle oraların giyim tarzı İstanbul’a taşınmıştır (Musahipzade, 1992). Bu iki yüzyıl arasında, modayı takip edenler şalvarı çıkarmış, eskinin üç etekli Avrupa bir giysiye dönüşmüş ve yüksek topuklu ayakkabılar benimsenmiştir (Koç ve Koca, 2009). Ondokuzuncu yüzyıl sonundaki bir seyahatnamede İstanbullu kadınların iki farklı yaşam tarzını benimsediği belirtilir: Biri modernleşme yanlısı, Batı modasına eğilimli, diğeri ise geleneksel yapıya sıkıca bağlı (Işın, 1988). Bu eğilimler, belli dönüşümlere uğramış olmasına rağmen halâ gözlenebilir. Günümüz cinsiyet kalıpyargılarında da bu iki farklı kadınsı özelliğin (kategori içeriğinin) varlığını sürdürdüğü söylenebilir. Giyim tarzının yanında tüm davranışlara da yansıyan modern (örn., özerklik talep etme) ve geleneksel (örn., kadının daha uzlaşmacı olması istenir; bkz. Ünal, 1991) kadınsı özellikler ve bedensel edimler, Floyd’un (2018) betimlediği gibi, vasıflı emek vasıtasıyla ortaya konulur. Diğer bir anlatımla, boş zaman aktiviteleri, kadın dergileri, kişisel gelişim kitapları, kozmetik ürünlerin kullanımı, vb. kadınsılığın edimsel vasıflı emeğini tüketimle dolayım sokan, bilginin bu şekilde tüketilmesi yoluyla inşa edilen kadınsı öznellik, kentlerden kıra doğru yayılan ondokuzuncu yüzyıl cinsiyet bilgi rejiminin (Floyd, 2018) yansıması haline geir.

Cumhuriyetin ilanından sonra da vatandaşların cinsiyet ifadelerine dair düzenlemeler sürer. “Şapka Giyilmesi Hakkında Kanun” (25 Kasım 1925) ile erkek vatandaşın nasıl görüneceği belirlenir. Cumhuriyetin ilk yıllarında da Batılılaşma ilk olarak erkek modasına yansır (Öngen, 2015). Giyim tarzı, cinsiyetin temel dışavurma biçimlerinden biri olduğundan, yeni rejimle birlikte erkeklerin ve kadınların giyim tarzı ve davranış biçimi de tarif edilerek toplumda bireylerin bu yönde giyinmesi teşvik edilir (edimin teşvik edilmesiyle ilgili olarak bkz. Butler, 1990). Örneğin Halide Edip, Yeni Turan adlı romanında peçesiz, başörtülü, mantolu kadın kıyafetini örnek alınması gereken “Müslüman Türk Kadın Kıyafeti” olarak anlatır. Sonraki

dönemlerde de hem erkeksi hem kadınsı cinsiyet ifadesinde değişiklikler olduğu görülür (hatta her iki cinsiyet için de modern veya geleneksel cinsiyet ifadeleri gözlenir). Örneğin 1960'larda değişen toplumsal dinamiklerle birlikte özellikle kadın dış giyim modası (Yetmen, 2011) dolayısıyla cinsiyet ifadesi önemli değişimler geçirir. Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze dek cinsiyet ifadesinin aldığı seyri takip etmek bu yazının kapsamını aşacağından ve bu konuda yazılmış bir eser bulunmadığından, cinsiyetle ilgili yazılmış farklı kaynaklardan (örn. Sancar, 2014) bu iz sürülebilir. Özetle, Türkiye'de İstanbul "beyefendisi" ve "hanımefendisi" algısı değişmiş olsa da cinsiyete özgü giyim tarzı beklentisi, cinsiyet ifadesinin tüm diğer bileşenlerini (konuşma ve iletişim tarzı gibi) hatta genel olarak davranışları ve kişilik özelliklerini de kapsayacak şekilde sürmektedir.

Türkiye'de yapılan son dönem araştırmaların bulgularına göre, erkeklerin kadın gibi giyinmemesi, kadın gibi gülmemesi, kadın gibi yürümemesi ve kadının yaptığı işleri yapmaması (Yüksel, 1999); sert, hırslı, sinirli ve duygularını gizleyebilen bir tavır takınması beklenir (Ünal, 1991). Erkek, "adam olmalı", "erkek gibi" giyinmeli ve davranmalı görüşü halâ yaygın bir şekilde benimsenir (Gezici-Yalçın ve Tanriverdi, 2018). Öte yandan, erkeklik tekil olmadığından (çoklu erkeklikler için bkz. Connell ve Messerschmidt, 2005) farklı cinsiyet ifadeleri de söz konusudur. Örneğin, eşzamanlı olarak toplumda maçodan kadınsı erkeklığe dek uzanan çeşitli erkeksi ifadelere rastlansa da, her ikisinin de Türkiye'deki hegemonik erkeklığın (Connell, 1995) cinsiyet ifadesi olduğunu söylemek güç. Bunun aksine, bu iki giyim tarzı ve davranış biçiminin hegemonik erkeklik normu vasıtasıyla marjinalleştirildiği ifade edilebilir. Özellikle kadınsı olarak görülen cinsiyet ifadesinin erkeklığe tehdit olarak algılandığı da ileri sürülebilir. Çünkü kadınsı cinsiyet ifadesi erkeğin "erkeklğini yitirdiği" bir durum olarak görülür (Reidy vd., 2009). Her ne kadar günümüzde erkeklik kadınsı yönleriyle kabul edilse de (Avşar, 2018), erkeklik aşamalardan (sünnet, ilk cinsel deneyim, askerlik, babalık gibi) geçilerek kazanılan ve kaybedilen bir pozisyon olarak görüldüğünden (Atay, 2004; Bolak-Boratav, Okman-Fişek ve Eslen-Ziya, 2017; Sancar, 2009; Selek, 2012), geleneksel erkeklığe ters düşen bir görünüm (dar pantolon, pembe veya parlak renk giysi) veya kadınsı atfedilen davranış sergileyen erkekler "yeterince erkek olmamak" ve "erkeklığe hanel getirmek" söylemleriyle karşılaşabiliyorlar (Gezici-Yalçın ve Tanriverdi, 2018). İnce sesli erkeklerle, mimik ve jestleri kadınsı olan erkeklerin bu özellikleri ise cinsel yönelimleriyle ilişkilendirilerek homoseksüel olarak algılanmalarına yol açabiliyor (Gezici-Yalçın ve Tanriverdi, 2018). Buna karşın, erkeklerin küpe takması veya saç uzatması konusundaki

tutumların görece yumuşadığı, ancak metroseksüel atfı yapılan erkeklerin erkeksi özelliklerini koruyarak kişisel bakım ve makyaj yaptıkları söylenebilir.

Kadınlar ise güçlü, bağımsız veya başarılı olduklarında, ekonomik bağımsızlığını kazandığında veya örneğin tok sesli olduğunda “erkek gibi kadın” nitelmesi yapılıyor ve bu durum kimi zaman teşvik edici (prescriptive), kimi zaman ise ketleyici (proscriptive) bir durum olabiliyor (teşvik edici ve ketleyici kavramsallaştırması için bkz. Butler, 1990). Her ne kadar teşvik edildiği durumlar problemlili olsa da (bu özellikler erkeğe atfedildiği için ve bu özellikleri sergileyen kadınlar “erkek gibi” algılandığı için), kadınların cinsiyet ifadesini ketleyen durumlar cinsiyetin çeldirilmesinin önünde daha büyük bir engel olarak duruyor. Buna ek olarak, kadınların erkek gibi davrandığı (tamir işleri yapmak veya ağır bir yük kaldırmak) veya giyindiği durumlar (pantolon ve gömlek giymek, kısa saçlı olmak gibi) pek olumsuz karşılanmazken (bkz. Gezici-Yalçın ve Tanriverdi, 2018), erkek gibi görüldüğü durumlarda (örneğin kıllı bacaklara sahip olması – ki bu durum, kadının erkek gibi görünmesinden ziyade kendi doğal görünümünü korumasıdır) kadınlar olumsuz hatta düşmanca tutumlara maruz kalabiliyor. Benzer şekilde, kadınların toplumsal olarak erkeklerden beklenen girişimci, hırslı, rekabetçi gibi kişilik özelliklerine (örn. Rudman, 1998; Prentice ve Carranza, 2002) sahip olmalarının Türkiye’de de istenen bir durum olduğu söylenemez.

Kısacası, yaşam koşullarının ve kültürel değerlerin değişmesiyle (bkz. Fausto-Sterling, 2000; Harris, 1994; Spence, 1993) beraber Türkiye’de de cinsiyetin anlamı, içeriği ve dışavurulma biçimi değişiyor. Özellikle sosyal medyanın etkisiyle kadınsılık ve erkeksilik yeni haller alabiliyor. Bu anlamda, cinsiyet ifadelerinin dinamik olduğu, dönüşümlere uğradığı, sınıfsal ve etnik kesişenlerin de etkisiyle farklılaşabildiği söylenebilir. Hatta gelişim dönemlerine (çocukluk, ergenlik, yetişkinlik, yaşlılık gibi) ve mekânlara (ev, okul, işyeri, mahalle, spor salonu, pazar, vb.) göre değiştiği de gözlenebilir.

7. Sonuç

Bugüne kadar ileri sürülen sosyal psikoloji kuramları, erkeksilik ve kadınsılık kalıpyargılarına ve cinsiyet kimliğine odaklanırken, cinsiyet ifadesi ayrı bir kavram olarak ele alınmamıştır. Biz bu yazıda, cinsiyetin bütünlüklü bir şekilde ele alınması ve anlaşılması açısından cinsiyet ifadesinin ayrı bir değişken olarak incelenmesinin önemine işaret etmeye çalıştık. Bunu yaparken cinsiyet çalışan araştırmacıların iki cinsiyetli sistemin dışına çıkmayı hedeflemesini

(Bem, 1995) öneriyoruz. Kadınların zihinsel olarak dış görünüşleriyle ve fiziksel özellikleriyle oldukça meşgul oldukları, ideal bir kadını görüntü elde etmek için epey çaba sarf ettikleri, hatta bu nedenle birçok sağlık sorunu (bedensel ve zihinsel) yaşadıkları (Fredrickson ve Roberts, 1997) göz önünde bulundurulduğunda, aynı şekilde, erkeklerin bedenlerindeki kas kütlesini artırmak için harcadığı vasıflı emek düşünüldüğünde, iki cinsiyetli sistemi aşmanın her iki cinsiyet için de kazanımları beraberinde getireceği varsayılabilir.

Bu kazanımlarına rağmen iki cinsiyetli sistemi çeldirecek şekilde cinsiyet ifadesi ortaya koyan bireylerin veya grupların özellikle erkeksiliğe tehdit olarak algılanma ihtimalinden de söz etmek gerekir. Aşırı erkeksilik (hyper-masculinity) sergileyen bireylerin, geleneksel normlara uymayan kadınlara karşı şiddet uygulama eğiliminin daha yüksek olduğu (Reidy vd., 2009), benzer biçimde trans bireylere gösterilen şiddet (örn. Özcan-Elçi, 2018) ile erkeksilik özellikleri yüksek olan erkeklerin şiddete daha meyilli olduğunu gösteren araştırma bulguları (Hammock ve Richardson 1992; Herek, 1986; Parrott ve Zeichner, 2003) da dikkate alındığında, cinsiyet ifadesinin değişmesi yönündeki taleplerin (örn., vücut kıllarından kurtulmak istemeyen kadınlar veya makyaj yapmak isteyen erkekler) erkek(s)iliğe yönelik tehdit olarak algılanacağı öngörülebilir. Dolayısıyla, erkeklik ideolojisini benimseyen bireylerin (ki bunlar kadınlar da olabilir; özellikle korumacı cinsiyetçilik konusunda yapılan araştırmalar kadınlarla erkekler arasında fark olmadığını göstermektedir; bkz. Becker, 2010) pasif veya aktif saldırganca tutumlarının ve davranışlarının ne şekilde üstesinden gelinebileceği önemli bir sorudur.

Bu noktada önem kazanan diğer bir soru, iki cinsiyet sistemini çeldirecek pratiklerin neler olduğu ve bunların nasıl gerçekleştirileceğidir. Düşük statülü ve dezavantajlı bir konumda bırakılan (Pratto ve Stewart, 2012), bunu yaşam pratiğiyle her gün deneyimleyen kadınların cinsiyet eşitliği talebini göz ardı etmeden, bunun nasıl sağlanacağıdır. Herhangi bir toplumda belirli bir cinsiyetin (erkeklerin) lehine olan güç ilişkilerine (örn. Pratto ve Walker, 2004) veya belirli bir cinsiyetin (kadınların) aleyhine olarak çıkarılan yasalara (örneğin nafaka düzenlemesi gibi) karşı nasıl mücadele verilmesi gerektiğidir. Butler'ın (1990) ortak kadınlık kimliğinin (shared women identity) vurgulanmasını eleştirdiğini, bunun yerine dil ve politik sistem gibi araçlarla kadın kategorisinin nasıl üretildiğini ve baskılandığını anlamının gerekli olduğunu ileri sürdüğünü hatırlamakta fayda var. Bu açıdan, Butler'ın eleştirisinin pratiğe nasıl geçirilebileceği, başka bir anlatımla, kadınlık kimliğini vurgulamaksızın cinsiyetler arası eşitlik mücadelesinin nasıl verilebileceği, henüz cevabı tam olarak verilmemiş bir soru olarak önemini koruyor. Bu bağlamda, cinsiyet ifadesinin sadece iki cinsiyete özgü olarak değişen anlamı ve önemi değil,

aynı zamanda, her iki cinsiyeti de içeren veya bu ikisini de aşan halleri önemli bir felsefi problem olmasının yanında sosyal bilimlerin üzerinde araştırma yürütmesi gereken konulardan biri de olmalı.

Öte yandan, geleneksel psikoloji biliminin “bir cinsiyetten olmak” (“being gender”) şeklindeki kavramsallaştırması yerini “cinsiyeti yapmak” (“doing gender”) anlayışına (West ve Zimmerman, 1987, 2009) bırakabilir mi? Cinsiyet ediminin iki cinsiyet sistemini aşmasının olasılıklarına dair neler söylenebilir? Bu açıdan bakıldığında, özellikle son yıllarda kuir kuramların psikolojiye nasıl entegre edileceği yönündeki girişimler önem kazanıyor. Örneğin, cinsiyet edimi yaklaşımının (Butler, 1990) sosyal psikoloji kuramlarıyla benzerliklerini ve farklılıklarını ele alan Morgenroth ve Ryan’ın (2018) makalesi, Butler’ın yaklaşımına dair geliştirilebilecek soruların neler olabileceğine dair önemli bir kaynak niteliğindedir. Morgenroth ve Ryan (2018), sosyal psikoloji kuramlarının cinsiyeti ikili bir şekilde ele aldığını ve cinsiyetler arası farka cinsiyet içi farklılardan daha fazla ilgi gösterdiğini, bunun yanında, Beyaz, heteroseksüel, orta sınıf kadınlara ve erkeklere odaklandığını ve toplumsal cinsiyetle kesişimsel ilişkiye sahip diğer konuları genellikle göz ardı ettiğini belirtiyorlar.

Bu çerçevede, bundan sonraki araştırmalara yol gösterecek nitelikte olan şu sorular ortaya atılabilir: Psikoloji çalışmalarında bağımsız bir değişken olarak ele alınan cinsiyet, bağımlı bir değişken (bkz. Morgenroth ve Ryan, 2018) olarak da ele alınabilir mi? Böylece, cinsiyetin hem sosyal bir süreç hem de sosyal bir sonuç (Butler, 1990) olduğu görgül olarak da gösterilebilir mi? Cinsiyet ifadesinin heteronormatif ideoloji üzerinde nasıl bir rol oynadığını ve bu ideolojinin aşılması açısından nasıl bir katkı sunacağını ortaya koymak mümkün müdür? Cinsiyetin birbirinden farklı fakat bir o kadar da ilişkili olan farklı bileşenlerinin ayrıştırılması ve bu sayede hangi bileşenin ne yönde tutumlara yol açtığı araştırılabilir mi? Karşıt cinsiyet ifadesiyle kendini yansıtan veya iki cinsiyetli matris dışında bir cinsiyet ifadesi ortaya koyan bireyler neden olumsuz tutumlara maruz kalır ve bu olumsuz tutumlar nasıl ortadan kaldırılabilir? Cinsiyet ifadesinin değişmesi, cinsiyetler arasındaki eşitsizliğin ortadan kaldırılmasına ne yönde katkıda bulunabilir?

ORCID ID

MERAL GEZİCİ-YALÇIN

<https://orcid.org/0000-0002-8751-3428>

VEYSİ TANRİVERDİ

<https://orcid.org/0000-0001-8992-1321>**Declaration of Conflicting Interests**

The author declared that there were no conflicts of interest with respect to the authorship or the publication of this article.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar bu makalenin yazarlık veya yayımlanmasına ilişkin olarak hiçbir çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

KAYNAKÇA

- American Psychological Association (APA, 2015). Guidelines for psychological practice with lesbian, gay, and bisexual clients. *American Psychologist*, 70(9), 832-864.
- Atay, T. (2004). Erkeklik en çok erkeği ezer! *Toplum ve Bilim*, 101, 11–30.
- Avşar, S. (2018). Toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında tarihsel rollerini yitiren erkekliğin çöküşü: Küllerinden ‘yeni erkek’liğin doğuşu. *Kadın ve Demokrasi Derneği Kadın Araştırmaları Dergisi*, 3, 224–241.
- Aypar, G. ve Tanyaş, B. (2017). İstanbul’da yaşayan transların dışlanma ve ayrımcılık deneyimleri üzerine nitel bir çalışma. *İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 71–90.
- Bakan, D. (1966). *The duality of human existence: Isolation and communion in Western man*. Boston: Beacon Press.
- Banaji, M. R., & Greenwald, A. G. (1995). Implicit gender stereotyping in judgments of fame. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68(2), 181-202.
- Becker, J. C. (2010). Why do women endorse hostile and benevolent sexism? The role of salient female subtypes and internalization of sexist contents. *Sex Roles*, 62(7-8), 453-467. <http://dx.doi.org/10.1007/s11199-009-9707-4>
- Bem, S. L. (1995). Dismantling gender polarization and compulsory heterosexuality: Should we turn the 103ölüme down or up? *Journal of Sex Research*, 32(4), 329–334.
- Bem, S. L. (1981). Gender schema theory: A cognitive account of sex typing. *Psychological Review*, 88(4), 354–364.
- Bem, S. L. (1974). The measurement of psychological androgyny. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 42, 155–162.
- Biddle, B. J. (1979). *Role Theory: Expectancies, identities, and behaviors*. New York: Academic Press.
- Bohan, J. S. (1996). *Psychology and sexual orientation: Coming to terms*. London: Routledge.
- Bolak-Boratav, H., Okman-Fişek, O. ve Eslen-Ziya, H. (2017). *Erkekliğin Türkiye halleri*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bullough, V. L., & Bullough, B. (1993). *Cross dressing, sex, and gender*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

- Burgess, D., & Borgida, E. (1999). Who women are, who women should be: Descriptive and prescriptive gender stereotyping in sex discrimination. *Psychology, Public Policy and Law*, 5, 665–692.
- Butler, J. (1990). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. New York, NY: Routledge.
- Casey, L. S., Reisner, S. L., Findling, M. G. et al. (2019). Discrimination in the United States: Experiences of lesbian, gay, bisexual, transgender, and queer Americans. *Health Services Research, Special Issue: Experiences of Discrimination in America*, 1–13.
- Clarke, V., Ellis, S. J., Peel, E., & Riggs, D. W. (2010). *Lesbian, gay, bisexual, trans & queer psychology: An introduction*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Connell, R. W. (1998). Masculinities and globalization, *Men and Masculinities*, 1(1), 3–23.
- Connell, R. W. (1995). *Masculinities*. Berkeley: University of California Press.
- Connell, R. W., & Messerschmidt, J. W. (2005). Hegemonic masculinity: Rethinking the concept. *Gender and Society*, 19(6), 829–859. <http://dx.doi.org/10.1177/0891243205278639>
- Davis, F. (2009). *Osmanlı Hanımı* (Bahar Tırnakçı, Çev). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Deaux, K. (1984). From individual differences to social categories: Analysis of a Decade's research on gender. *American Psychologist*, 39(2), 105–116.
- Deaux, K., & Laurie L. L. (1984). Structure of gender stereotypes: Interrelationships among components and gender label. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46(5), 991–1004.
- Deaux, K., & Major, B. (1987). Putting gender into context: An interactive model of gender-related behavior. *Psychological Review*, 94(3), 369–389. <http://dx.doi.org/10.1037/0033-295X.94.3.369>
- Devor, A. H. (1989). *Gender blending: Confronting the limits of duality*. Indiana University Press.
- Dilthey, W. (1957). *Die geistige Welt: Einleitung in die Philosophie des Lebens* (Gesammelte Schriften V. Band). Stuttgart, Germany: Teubner.
- Direk, Z. (2018). *Cinsel farkın inşası: Felsefi bir problem olarak cinsiyet*. İstanbul: Metis.
- Düğer, S. (2015). Batılı kadın seyyahlar imgeleminde Osmanlı kadını. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29, 71–90.

- Düzkan, A. (2007). Eşcinsel genç adam komşudaki ev kadınıyla ne konuşur? Kaos GL Feminizm ve Eşcinsellik Özel Sayısı, 20–21.
- Eagly, A. H. (1987). Sex differences in social behavior: A social-role interpretation. N.J.: Lawrence Erlbaum.
- Eagly, A. H. & Crowley, M. (1986). Gender and helping behavior: A meta-analytic review of the social psychological literature. *Psychological Bulletin*, 100, 283–308.
- Eagly, A. H., & Karau, S. J. (2002). Role congruity theory of prejudice toward female leaders. *Psychological Review*, 109(3), 573–598.
- Eagly, A. H. & Steffen, V. J. (1986). Gender and aggressive behavior: A meta-analytic review of the social psychological literature. *Psychological Bulletin*, 100, 309–330.
- Eagly, A. H., & Wood, W. (2013). The nature–nurture debates: 25 years of challenges in understanding the psychology of gender. *Perspectives on Psychological Science*, 20(5), 1–18.
- Eagly, A. H., & Wood, W. (2012). Social Role Theory. P. van Lange, A. Kruglanski, & T. E. Higgins, (Eds.), *Handbook of theories in social psychology* (458–476). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Eagly, A. H., & Wood, W. (1999). The origins of sex differences in human behavior: Evolved dispositions versus social roles. *American Psychologist*, 54, 408–423.
- Edley, N. (2017). *Men and masculinity: The basics*. New York: Routledge
- Edley, N., & Wetherell, M. (1995). *Men in perspective: Practice, power and identity*. Hemel Hempstead, UK: Prentice Hall.
- Fausto-Sterling, A. (2000). *Sexing the body: Gender politics and the construction of sexuality*. New York: Basic Books.
- Fiske, S. T., & Stevens, L. E. (1993). *What's so special about sex? Gender stereotyping and discrimination*. London: Sage Publications.
- Fiske, S. T., Cuddy, A. M. J., Glick, P., & Xu, J. (2002). A model of (often mixed) stereotype content: Competence and warmth respectively follow from perceived status and competition. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82(6), 878–902.
- Floyd, K. (2018). *Arzunun şeyleşmesi: Queer Marksizme doğru*. İstanbul: NotaBene Kaos GL.
- Flowers, P., & Buston, K. (2001). 'I was terrified of being different': Exploring gay men's accounts of growing-up in a heterosexist society. *Journal of Adolescence*, 24(1), 51–65.
- Fontmagne, L. B. D. D. (1977). *Kırım Harbi sonrasında İstanbul*. İstanbul: Tercüman Yayınları.

- Foucault, M. (2005). *Özne ve iktidar*. İstanbul: Ayrıntı.
- Fredrickson, B. L., & Roberts, T. A. (1997). Objectification theory: Toward understanding women's lived experiences and mental health risks. *Psychology of Women Quarterly*, 21(2), 173–206.
- Freud, S. (1913/1996). *Totem ve tabu*. İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Gettler, L. T., McDade, T. W., Feranil, A. B., & Kuzawa, C. W. (2011). Longitudinal evidence that fatherhood decreases testosterone in human males. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 108(39), 16194–16199.
- Gerstenfeld, P. B. (2019). Hate crimes against the LGBTQ Community. *The Encyclopedia of Women and Crime*.
- Gezici-Yalçın, M. ve Tanriverdi, V. (2018). 'Kavanozu açan' erkeklerle 'kafasını kullanabilen' kadınlar: Erkek üniversite öğrencilerinin erkeklik müzakereleri. *Masculinities: A Journal of Identity and Culture*, 9-10, 129–167.
- Goodwin, G. (1997). *Osmanlı kadınının özel dünyası (Olaylar ve İnsanlar Dizisi 26)*. İstanbul: Sabah Kitapları.
- Greene, J. C., & Caracelli, V. J. (2003). Making paradigmatic sense of mixed-method practice. A. Tashakkori & C. Teddlie (Eds.), *Handbook of mixed methods in social and behavioral research* (pp. 91–110). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Guba, E. G., & Lincoln, Y. S. (2005). Paradigmatic controversies, contradictions, and emerging confluences. N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.), *Handbook of qualitative research* (3rd ed., pp. 191–215). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Hammock, G. S., & Richardson, D. R. (1992). Predictors of aggressive behavior. *Aggressive Behavior*, 18(3), 219–229.
- Haraway, D. (1989). *Primate visions: Gender, race and nature in the world of modern science*. London: Routledge.
- Haraway, D. (1997). *Modest_Witness@Second_Millennium. FemaleMan@_Meets_OncoMouse™. Feminism and Technoscience*. London: Routledge.
- Harris, A. C. (1994). Ethnicity as a determinant of sex role identity: A replication study of item selection for the Bem Sex Role Inventory. *Sex Roles*, 31(3-4), 241–273.
- Heilman, M. E. (2012). Gender stereotypes and workplace bias. *Research in Organizational Behavior*, 32, 113–135.

- Heilman, M. E. (1983). Sex bias in work settings: The lack of fit model. B. Staw, & L. Cummings, Research in organizational behavior (pp. 269–298). Greenwich, CT: New York University Press.
- Herek, G. M. (1993). The context of antigay violence: Notes on cultural and psychological heterosexism. L. D. Garnets & Kimmel D. C. (Eds.), Psychological perspectives on lesbian and gay male experiences (pp. 90–107). New York: Columbia University Press.
- Herek, G. M. (1986). On heterosexual masculinity: Some psychical consequences of the social construction of gender and sexuality. *American Behavioral Scientist*, 29(5), 563–577.
- Hyde, J. S., Rebecca S. B., Joel, D., Charlotte C. T., & van Anders, S. M. (2019). The future of sex and gender in psychology: Five challenges to the gender binary. *American Psychologist*, 74(2), 171–193.
- Isacco, A., & Morse, J. Q. (2015). Male graduate students at a ‘women’s college’: Examining the roles of academic motivation, support, connection, and masculinity ideology. *Sex Roles*, 72, 321–334.
- İşin, E. (1988). Tanzimat, kadın ve gündelik hayat. *Tarih ve Toplum*, 19(51), 22–27.
- Jackson, P. A. (2000). An explosion of Thai identities: Global queering and re-imagining Queer Theory. *Culture, Health and Sexuality*, 2(4), 405–424.
- Jetten, J., Branscombe, N. R., Iyer, A., & Asai, N. (2013). Appraising gender discrimination as legitimate or illegitimate: Antecedents and consequences. R. K. Michelle & Branscombe, N. R. (Eds.), *The Sage handbook of gender and psychology* (pp. 306–322). London: Sage.
- Joel, D. (2012). Genetic-gonadal-genitals sex (3G-sex) and the misconception of brain and gender, or, why 3G-males and 3G-females have intersex brain and intersex gender. *Biology of Sex Differences*, 3, 1–6.
- Joel, D. (2011). Male or female? Brains are intersex. *Frontiers in Integrative Neuroscience*, 5, 1-5.
- Joel, D., & McCarthy, M. M. (2017). Incorporating sex as a biological variable in neuropsychiatric research: Where are we now and where should we be? *Neuropsychopharmacology*, 42(2), 379–385.
- Joel, D. et al. (2015). Sex beyond the genitalia: The human brain mosaic. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 112(50), 15468–15473.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (1922/1987). *Kiralık konak*. İstanbul: İletişim.

- Katz, P. A., & Ksanskak, K. R. (1994). Developmental aspects of gender role flexibility and traditionality in middle childhood and adolescence. *Developmental Psychology*, 30(2), 272–282.
- Kite, M. E., & Deaux, K. (1987). Gender beliefs systems: Homosexuality and Implicit Inversion Theory. *Psychology of Women Quarterly*, 11, 83–96.
- Kite, M. E., & Deaux, K. (1986). Attitudes toward homosexuality: Assessment and behavioral consequences. *Basic and Applied Psychology*, 7, 137–162.
- Kitzinger, C., Coyle, A., Wilkinson, S., & Milton, M. (1998). Towards lesbian and gay psychology. *The Psychologist*, 11(11), 529–533.
- Koç, F. ve Koca, E. (2009). Geleneksel giysi tarzlarının değişimi ve Türk modasının oluşumunda İstanbul. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi ve Dünya Konferans metni.
- Kulak, Ö. (2014). Dilthey ve Lukacs'ta anlama-yorumlama ilişkisi. *ViraVerita: Disiplinlerarası Kaşışmalar* (06.01.2014).
- Lacquer, T. (1990). *Making sex: Body and gender from The Greeks to Freud*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Laner, M. R., & Laner, R. H. (1980). Sexual preference or personal style? Why lesbians are disliked. *Journal of Homosexuality*, 5(4), 339–356.
- Laner, M. R., & Laner, R. H. (1979). Personal style or sexual preference: Why gay men are disliked. *International Review of Modern Sociology*, 9, 215–228.
- Liening, S. H., Stanton, S. J., Saini, E. K., & Schultheiss, O. C. (2010). Salivary testosterone, cortisol, and progesterone: Two-week stability, interhormone correlations, and effects of time of day, menstrual cycle, and oral contraceptive use on steroid hormone levels. *Physiology & Behavior*, 99(1), 8–16.
- Lorenzi-Cioldi, F. (1996). Psychological androgyny: A concept in search of lesser substance, towards the understanding of the transformation of a social representation. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 26(2), 137–155.
- Lukács, G. (1923/1998). *Tarih ve sınıf bilinci*. İstanbul: Belge.
- McCreary, D. R. (1994). The male role and avoiding femininity. *Sex Roles*, 31, 517–531.
- McDonald, A.P., & Games, R. G. (1976). Some characteristics of those who hold positive and negative attitudes toward homosexuals. *Journal of Homosexuality*, 1, 9–27.
- Meriç, N. (2007). Âdâb-ı muâşeret: Osmanlı'da gündelik hayatın değişimi (1894-1927) (2. Baskı). İstanbul: Kapı Yayınları.

- Mishel, E. (2016). Discrimination against queer women in the U.S. workforce: A résumé audit study. *Socius: Sociological Research for a Dynamic World*, 2, 1–13.
- Morgenroth, T., & Ryan, M. K. (2018). Gender trouble in social psychology: How can Butler's work inform experimental social psychologists' conceptualization of gender? *Frontiers in Psychology*, 9, 1320.
- Morrow, D. F., & Messinger, L. (2006). *Sexual orientation and gender expression in social work practice: Working with gay, lesbian, bisexual, and transgender people*. Columbia: Columbia University Press.
- Moscovici, S. (1988). Notes towards a description of Social Representations. *European Journal of Social Psychology*, 18(3), 211–250.
- Musahipzade C. (1992). *Eski İstanbul yaşayışı*. İstanbul: İletişim.
- Navaro, L. (1996). *Tapınağın öbür yüzü: Kadınlar ve erkekler üzerine*. İstanbul: Varlık/Özel.
- Nussbaum, M. C. (1995). Objectification. *Philosophy & Public Affairs*, 24(4), 249–291.
- Öngen, A. G. (2015). Cumhuriyet dönemi modernleşme politikasının erkek giyim tarzına etkisi. *Akdeniz Sanat Dergisi*, 8(15), 1–11.
- Özcan-Elçi, D. (2018). Ayrımcılık, nefret söylemi/suçları ve transfobi ile damgalanan trans kadınlar. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(55), 533–542.
- Özeren, E., & Aydın, E. (2016). What does being LGBT mean in the workplace? A comparison of LGBT equality in Turkey and the UK. K. Alain et al. (Eds.), *Research handbook of international and comparative perspectives on diversity management* (pp. 199–226). Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- Papadaki, E. L. (2010). Feminist perspectives on objectification. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <https://plato.stanford.edu/entries/feminism-objectification/> (Erişim tarihi: 7.11.2019).
- Parrott, D. J., & Zeichner, A. (2003). Effects of hypermasculinity on physical aggression against women. *Psychology of Men and Masculinity*, 4(1), 70–78.
- Parsons, T., & Bales, R. F. (1955). *Family, socialization and interaction process*. Glencoe, IL: Free Press.
- Pratto, F. (2015). On power and empowerment. *British Journal of Social Psychology*, 55(1), 1–20.
- Pratto, F., & Pitpitan, E. V. (2008). Ethnocentrism and sexism: How stereotypes legitimize six types of power. *Social and Personality Psychology Compass*, 2(6), 2159–2176.

- Pratto, F., & Stewart, A. L. (2012). Group dominance and the half-blindness of privilege. *Journal of Social Issues*, 68(1), 28–45.
- Pratto, F., & Walker, A. (2004). The bases of gendered power. A. H. Eagly, A. E. Beall & R. J. Sternberg (Eds.), *The psychology of gender* (pp. 242–268). New York: Guilford Press.
- Prentice, D. A., & Carranza, E. (2002). What women and men should be, shouldn't be, are allowed to be, and don't have to be: The contents of prescriptive gender stereotypes. *Psychology of Women Quarterly*, 26, 269–281.
- Reicher, S. D., Spears, R., & Haslam, A. S. (2010). The Social Identity Approach in social psychology. M. Wetherell & C. T. Mohanty (Eds.), *Sage identities handbook* (pp. 45–62). London: Sage.
- Reidy, D. E. et al. (2009). Men who aggress against women: Effects of feminine gender role violation on physical aggression in hypermasculine men. *Psychology of Men and Masculinity*, 10(1), 1–12.
- Rudman, L. A. (1998). Self-promotion as a risk factor for women: The costs and benefits of counterstereotypical impression management. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(3), 629–645.
- Ruigrok, A. N. V. et al. (2014). A meta-analysis of sex differences in human brain structure. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 39, 34–50.
- Sancar, S. (2014). *Türk modernleşmesinin cinsiyeti: Erkekler devlet, kadınlar aile kurar*. İstanbul: İletişim.
- Sancar, S. (2009). *Erkeklik: İmkânsız iktidar*. İstanbul: Metis.
- Sakallı-Uğurlu, N. ve Uğurlu, O. (2004). Eşcinsellik ve eşcinselliğe ilişkin tutumlar: Önyargı ve ayrımcılık, Kaos GL, Geylerin ve lezbiyenlerin sorunları ve toplumsal barış için çözüm arayışları (ss. 51–63). Ankara: Kaos GL Kitapları.
- Saxbe, D. E., Edelstein, R. S., Hannah, M. L. et al. (2017). Fathers' decline in testosterone and synchrony with partner testosterone during pregnancy predicts greater postpartum relationship investment. *Hormones and Behavior*, 90, 39–47.
- Schein, V. E. (2001). A global look at psychological barriers to women's progress in management. *Journal of Social Issues*, 57(4), 675–688.
- Schein, V. E. (1973). The relationship between sex role stereotypes and requisite management characteristics. *Journal of Applied Psychology*, 57(2), 95–100.
- Sedgwick, E. K. (1994). *Tendencies*. London: Routledge.

- Selek, P. (2012). *Sürüne sürüne erkek olmak*. Ankara: İletişim.
- Skevington, S., & Baker, D. (Eds.) (1989). *The social identity of women*. London: Sage.
- Skinner, B. F. (1938). *The behavior of organisms: An experimental analysis*. New York: Appleton-Century.
- Spence, J. T. (1993). Gender-related traits and gender ideology: Evidence for a multifactorial theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64(4), 624–635.
- Steffens, M. C., Niedlich, C., Kachel, S., & Methner, N. (2016). Impression formation of applicants differing in sexual orientation: An attempt to integrate theoretical models and a review of the empirical evidence. E. Frances (Ed.), *Sexual orientation: Perceptions, discrimination and acceptance*. New York: Nova Science Publishers.
- Şah, U. (2011). Türkiye'deki gençlerin cinsel yönelimlere ilişkin sosyal temsilleri. *Türk Psikoloji Yazıları*, 14(27), 88–99.
- Şah, U. (2012). Eşcinselliğe, biseksüelliğe ve transseksüelliğe ilişkin tanımlamaların homofobi ve LGBT bireylerle tanışıklık düzeyi ile ilişkisi. *Psikoloji Çalışmaları*, 32(2), 23–49.
- Tate, C. C., Youssef, C. P., & Bettergarcia, J. N. (2014). Integrating the study of transgender spectrum and cisgender: Experiences of self-categorization from a personality perspective. *Review of General Psychology*, 18(4), 302–312.
- Teo, T. (2011). Empirical race psychology and the hermeneutics of epistemological violence. *Human Studies*, 34(3), 237–255.
- Teo, T. (2010). What is epistemological violence in the empirical social sciences? *Social and Personality Psychology Compass*, 4(5), 295
- Teo, T. (2008). From speculation to epistemological violence in psychology: A critical-hermeneutic reconstruction. *Theory and Psychology*, 18(1), 47–67.
- Teo, T. (2001). Karl Marx and Wilhelm Dilthey on the socio-historical conceptualization of the mind. C. D. Green, M. Shore, & T. Teo (Eds.), *The transformation of psychology: Influences of 19th-century philosophy, technology, and natural science* (pp. 195–218). American Psychological Association.
- Terman, L. M., & Miles, C. (1936). *Sex and personality*. New York, NY: McGraw-Hill.
- Tezcan, Hu. (1988). Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında kadın kıyafetlerinde batılılaşma. *Sanat Dünyamız*, 37, 48–49.
- Thornhill, N. W. (1991). An evolutionary analysis of rules regulating human inbreeding and marriage. *Behavioral and Brain Sciences*, 14(2), 247–293.

- Tompkins, K. W. (2015). Intersections of race, gender, and sexuality: Queer of color critique. S. Herring (Ed.), *Cambridge companion to gay and lesbian literature* (pp. 173–189). New York, NY: Cambridge University Press.
- Turan, N. (2005). 16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl sonuna dek Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin kılık kıyafetlerine dair düzenlemeler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60(4), 239–267.
- Turner, J. C., Hogg, M. A., Oakes, P. J., Reicher, S. D., & Wetherell, M. S. (1987). *Rediscovering the social group: A Self-categorization Theory*. Oxford: Blackwell.
- Unger, R., & Crawford, M. (2003). *Women and gender: A feminist psychology*. New York: McGraw-Hill.
- Ünal, G. (1991). Cinsiyete bağlı psikolojik farklar ve Türk çocukları üzerine bir karşılaştırma. Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu.
- van Anders, S. M. (2010). Chewing gum has large effects on salivary testosterone, estradiol, and secretory immunoglobulin as assays in women and men. *Psychoneuroendocrinology*, 35(2), 305–309.
- van Anders, S. M., Goldey, K. L., & Kuo, P. X. (2011). The steroid/peptide theory of social bonds: Integrating testosterone and peptide responses for classifying social behavioral contexts. *Psychoneuroendocrinology*, 36(9), 1265–75. <http://dx.doi.org/10.1016/j.psyneuen.2011.06.001>.
- van Anders, S. M., Richard, M. T., & Volling, B. L. (2012). Baby cries and nurturance affect testosterone in men. *Hormones and Behavior*, 61(1), 31–36.
- van Os, N. (2002). Milli kıyafet: Müslüman Osmanlı kadını ve kıyafetinin milliyeti (Çev. B. Keneş). *Türkler*, 14, 133–145.
- Voci, A. (2010). Decategorization. J. M. Levine & M. A. Hogg (Eds.), *Encyclopedia of Group Processes & Intergroup Relations*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Walsh, R., Teo, T., & Baydala, A. (2014). *A critical history and philosophy of psychology: Diversity of context, thought, and practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Warren, M. A. (1982). Is androgyny the answer to sexual stereotyping? M. Witterling-Bragin (Ed.), "Femininity", "masculinity", and "androgyny" (pp. 170–196). Totowa: Littlefield, Adams & Co.
- West, C., & Zimmerman, D. H. (2009). Accounting for doing gender. *Gender & Society*, 23(1), 112–122.
- West, C., & Zimmerman, D. H. (1987). Doing gender. *Gender & Society*, 1(2), 125–151.

- Wetherell, M., & Edley, N. (1999). Negotiating hegemonic masculinity: Imaginary positions and psycho-discursive practices. *Feminism and Psychology*, 9(3), 335–356. <http://dx.doi.org/10.1177/0959353599009003012>
- Wilkinson, S. (1997). *Constructing a critical feminist psychology* (Doctoral Thesis). London: Loughborough University.
- Wood, W. (1987). Meta-analytic review of sex differences in group performance. *Psychological Bulletin*, 102, 53–71.
- Wood, W., Rhodes, N., & Whelan, M. (1989). Sex differences in positive well-being: A consideration of emotional style and marital status. *Psychological Bulletin*, 106, 249–264.
- Yardımcı, S. ve Güçlü, Ö. (Der.) (2013). *Queer tahayyül*. İstanbul: Sel.
- Yetmen, G. (2011). *Türk toplumunda 1960'lı yılların yaşam tarzı dinamiklerinin kadın dış giyim modasında etkileri*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sanatta Yeterlik Tezi.
- Yüksel, A. A. (1999). *Toplumsal cinsiyet olgusu ve Türkiye'deki toplumsal cinsiyet kalıplarının televizyon dizilerindeki yansımaları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Sonnotlar

ⁱ Sosyal inşacı yaklaşım, “cinsiyet (sex) = biyoloji, toplumsal cinsiyet (gender) = kültür” formülünü reddeder, her ikisinin de sosyal olarak kurulduğunu savunur (bkz. Clarke, Ellis, Peel ve Riggs, 2010). Örneğin, Butler (1990), cinsiyetin biyolojik (doğal, özsel ve kültürden ve dolayısıyla söylemden önce) ve toplumsal (sosyal olarak kurulan, söylemsel ve kültürel) olarak ayrıştırılmasını eleştirir. Benzer biçimde Haraway (1989) de şeylerin basit bir biçimde doğal veya kültürel olmadığını, bu ikisinin melezi olduğunu belirtmek için “maddi-göstergesel varlık” kavramını kullanır. Biz de bu görüşlerle uyumlu olacak şekilde “toplumsal cinsiyet” yerine “cinsiyet” kavramını kullanmayı tercih ediyoruz.

ⁱⁱ Bu noktada, arzunun ilk yasağı olan ensest tabusundan bahsetmek faydalı olur. Totem sisteminin “geçerli olduğu hemen her yerde, onun şu yasayı içermekte olduğunu görüyoruz: Tek ve aynı bir totem grubunun üyeleri, aralarında cinsel ilişkide bulunamaz, ve dolayısıyla birbirleriyle evlenemezler. Totem sisteminin ayrılmaz bir parçası olan egzogami yasasıdır bu.” (Freud, 1913/1996, s. 15). Buna göre, kardeşler arasında, ebeveynler ve çocukları hatta gelinleri ve damatları arasında cinsel ilişki yasaklanmıştır. Sonraki yıllarda evrimci psikologlar, kültürel antropologlar gibi çeşitli bilim dallarından araştırmacıların ilgisini çeken ensest yasağı konusunda araştırmacılar büyük ölçüde fikir birliği içinde olmuştur. Örneğin, Thornhill (1991), erkek çocukların babalarının ve diğer erkek kardeşlerinin eşleriyle cinsel ediminin yasaklandığını belirtir.

ⁱⁱⁱ APA'ya (American Psychological Association) göre cinsiyet kimliği, biyolojik cinsiyetle ilgili olmakla birlikte ondan bağımsız bir şekilde bireyin kendisini algılama biçimidir (APA, 2015). Bazı bireyler doğuştan sahip olduğu cinsiyetle (cisgender), bazıları sonradan edindiği cinsiyetle (transgender), başka bazıları ise iki cinsiyet dışında (nonbinary) veya kendilerini aşkın bir biçimde (genderfluid, bigender, agender) tanımlar (bkz. Hyde vd., 2019). Sosyal kimlik yaklaşımı geleneğinden gelen araştırmacılar ise cinsiyet kimliğini kişinin özdeşim kurduğu cinsiyeti benlik-kavramına dâhil etmesi olarak ele alır (örn., Skevington ve Baker, 1989).

^{iv} Tarihçi Lacquer (1990) iki cinsiyetli anlayışın modern bilimin doğduğu onsekizinci yüzyılda icat edildiğini belirtir. Bundan önce, kadın bedeninin erkek bedeninin farklı (aşağı) bir versiyonu olarak görüldüğü tek-cinsiyetli görüş hâkimdir.

^v Bu metinde eşcinsel yerine homoseksüel kelimesini kullanmamızın bir nedeni, Ayşe Düzkan'ın da ifade ettiği gibi, homoseksüelliğin Türkçe karşılığı olarak eşcinsel diye bir kelimenin bulunmasına karşılık heteroseksüelliğin karşılığını bulma ihtiyacının hissedilmemiş olmasıdır (Düzkan, 2007). Ayrıca, homo/homoseksüel kelimelerinin aşağılama amacıyla ve hakaret olarak kullanılması, kavram sahiplenilerek boşa çıkarılabilir –ki kuir hareketi de kuir kelimesini sahiplenerek bu yöndeki niyetleri boşa çıkarır (Yardımcı ve Güçlü, 2013). Heteroseksüel matris gibi homoseksüel matrisin de iki cinsiyetli kategorileri (gey, lezbiyen gibi) kullandığının (bkz. Clarke, Ellis, Peel ve Riggs, 2010) farkında olarak, bu metinde homoseksüel kavramını kullanmayı tercih ettik. Ayrıca, LGBTQ psikoloji çalışmalarında genç, Beyaz, orta sınıf, engelli olmayan, kent-kökenli homoseksüellere odaklanılması eleştirilir (Clarke vd., 2010).

^{vi} Felsefedeki şeyleşme (reification), psikolojideki nesneleştirme (objectification) ile karıştırılmamalı. Bütünlüğün (totalität) diyalektik karşıtı olarak ele alınan şeyleşmenin ilk adımı Lukács'a (1923/1998) göre nesneleşmedir. Nesneleşme, insan emeğinin üretim sırasında nesneye aktarılması ve hayalet bir niteliğe bürünmesidir (Kulak, 2014). Bu iki kavramın felsefi düzlemdeki tartışması için Floyd'a (2018) bakılabilir. Ayrıca, Kant'ın nesneleştirmeye bakışı için Papadaki (2010), nesneleştirme kuramı için Nussbaum (1995), cinsel nesneleştirme (sexual objectification) içinse Fredrickson ve Roberts'e (1997) bakılabilir.

^{vii} Kadınsılık ve erkeksilik konusuna bilgi işleme süreci (cognitive processing) açısından yaklaşan Bem (1974, 1981), yetiştirilme tarzıyla bağlantılı olarak sosyal öğrenme ve model alma süreçlerinin sonunda kişinin bir cinsiyet şeması geliştirdiğini (ki kişilik özellikleriyle içerik kazanır) ileri sürer. Buna göre, kişiler sadece erkeksi veya kadınsı değildir, aynı zamanda hem erkeksi hem kadınsı özelliklere sahip olan (androjen) veya her ikisine de sahip olmayan (ayrışmamış) kişiler de vardır.

^{viii} 19. Yüzyıl sonunda Georg Simmel ve George Herbert Mead gibi sosyologlar tarafından ileri sürülen rol kuramı (bkz. Biddle, 1979) geleneğinden gelen Parsons ve Bales (1955), kadınlık ve erkeklik rollerini aile içindeki iş bölümü bağlamında ele alır ve erkeklerin görev-yönelimli (araçsal) davranışları, kadınların ise sosyo-duygusal yönelimli (ifadesel) davranışları daha çok sergilediğini ifade eder. Hümanist psikoloji geleneğinin öncülerinden sayılan Bakan (1966) ise kadınlar ve erkeklerle ilgili kültürel kalıpyargıları iki boyut altında ele alır: Faillik ve ilişkisellik. Buna göre, erkeklerin kadınlara kıyasla daha fazla girişken, yarışmacı ve baskın olduğuna, kadınların ise erkeklere kıyasla daha fazla başkalarını düşünen, kendini duygusal olarak ifade eden ve arkadaşça olduğuna inanılır.

^{ix} Sosyal inşacı, pozitivist, post-pozitivist, pragmatist ve dönüştürücü paradigmanın ontoloji, epistemoloji, değerlerin rolü, nedensellik ve genellenebilirlik boyutları açısından karşılaştırılması için bkz. Guba ve Lincoln (2005). Ayrıca, bilimlerdeki sınıflamanın tarihçesi ve tartışılması için bkz. Walsh, Teo ve Baydala (2014). Bunun yanında, paradigmanın birbirine tezat varsayımlarından bahsetmenin ötesine geçilmesi gerektiğini belirten bilim insanları da bulunur. Örneğin Greene ve Caracelli'ye (2003) göre, araştırmacının da diğer insanlar gibi değerlere sahip olduğunu kabul etme, emik-etik yaklaşımdan haberdar olma, tekilik-genelleme, sosyal inşa-fiziksel altyapı gibi ikiliklerin farkında olma da paradigmalar kadar üzerinde durulması gereken önemli konulardır.

^x Kendini-Kategorileme Kuramı (Turner vd., 1987) kategorilemeyi bilişsel bir süreç olarak ele alır. Gruplararası benzerlikler ve farklılıklar üzerinden kategorilemenin yapıldığı ileri sürülür (meta-tezat ilkesi). Birey bu karşılaştırmayı yaparak kendini kategorilediği gibi, başkaları da onu kategoriler ve başkalarının bizimle ilgili düşünceleri kendi kimlik sürecimizde önemli rol oynar (Reicher, Spears ve Haslam, 2010).

^{xi} Böylece, sadece pozitivist epistemolojik şiddetinin (Teo, 2008, 2010) değil, tüm bilimsel paradigmanın ve yaklaşımların epistemolojik şiddetinin de farkına varılması mümkün olabilir.

^{xii} Fakat pornografi (d = .63), gündelik cinsel ilişki (d = .45) ve mastürbasyon (d = .53) açısından orta düzey etki büyüklüğü gözlenmiş. Başka bir anlatımla, bulgulara göre erkekler kadınlara kıyasla anlamlı bir şekilde daha fazla bu davranışları sergiliyor.

^{xiii} Bir dizi kurala uyararak hareket etmek, hareket esnasında bu kuralları cisimleştirmek ve hareketin cisimleşmiş ritüellerinde bu kuralları yeniden üretmek (Floyd, 2018).

^{xiv} Floyd (2018), ABD kapitalizminin aldığı seyir bağlamında yaptığı analizinde kadınların üretim ve özellikle hizmet sektörüne dahil olmasıyla birlikte vasıflı erkek emeğinin kendini kadınsılaştırmanın da tehdidi altında hissettiğini belirtir.